

**מדינת ישראל – בין יהדות לדמוקרטיה
העמקה בלימודי אזרחות לחטיבות הביניים**

כתיבה: הרב דוד עצמון, ד"ר זוהר מאור, תרזה פרנקל, עדה אחימן, יעל אלון
ייעוץ מדעי: ד"ר שלמה פֿישר
ייעוץ דידיקטי: גב' שרה וידר
עריכת לשון: בת ציון שלומי
רכות פיתוח: יעל אלון
ניהול: שושי בקר

פרק ראשון – סובלנות

א מטרת

1. להגדיר את ערך הסובלנות.
2. להכיר בחיוניותה של הסובלנות למניעת קרעים בתוך החברה.
3. לזהות ולתאר נקודות מבט שונות תוך פיתוח היכולת 'להיכנס לנעליו של האחר' ולראות את הדברים מזווית חדשה.

ץ הפעלה

למורים: מטרת ההפעלה היא לעורר את שאלת הסובלנות כמבוא ללימוד. בשלב זה לא ניכנס להגדרות ולהבחנות אלא רק לעצם מקומה של הסובלנות בחברה.
אופן הפעילות: לפניכם שלושה אירועים (המופיעים בחוברת בצורת קומיקס בעמ' 2). לאחר שהתלמידים יכירו את האירועים, קיימו דיון קצר. אנו מצרפים גם תיאור מילולי של כל אחד מהאירועים.

א. ראובן יושב עם שמעון במרפסת. מהחנות שברחוב בוקעת מוזיקה הנשמעת לשמעון כמו רעש של מסור חשמלי. שמעון רוצה לרדת למטה ולשבור את המערכת. ראובן אומר לו: "תירגע, מותר לו לשמוע מוזיקה שהוא אוהב."
ב. לראובן ולשמעון נודע שבית הספר בו לומדים ילדיהם מארגן מפגש בין דתיים וחילוניים. שמעון רותח: "לא בשביל זה שלחתי את בני לבית הספר שישטפו לו את המוח ויקלקלו אותו!". ראובן משיב: "אני לא מבין, לא חשוב לך שבנך יתמודד עם השקפות אחרות?"
ג. ראובן ושמעון תקועים בפקק ליד האצטדיון שבו משחקת נבחרת ישראל בכדורגל. שמעון זועם: "מילא שאני תקוע בפקק, אבל למה הממשלה משתמשת בכסף שלי לממן את המשחקים הדביליים האלה?" ראובן עונה: "תחשוב על זה שאתה רוצה שהממשלה תממן את בית האופרה שאתה אוהב."

נקודות לדיון:

- דרגו את האירועים - מהאירוע שקל לכם ביותר לקבל ועד לאירוע שקשה לכם ביותר לקבל.
- עם איזו דמות אתם מזדהים בכל אירוע, עם ראובן או עם שמעון? נמקו.
- האם לדעתכם חשוב לכבד ולאפשר קיום של דעות ומעשים בחברה, שקשה לכם איתם?

לאחר הדיון סכמו: אירועים אלה מלמדים אותנו שכל חיים משותפים מזמנים גם חוסר הסכמה והתייחסויות שונות, המצריכים סובלנות וכבוד הדדי כדי לשמור על קיום חברה שאפשר לחיות בה בלי שכולם ייאבקו זה בזה. המשך היחידה יפתח ויבסס רעיון זה.

⇒ הקניה

ההיסטוריה של הסובלנות

הסובלנות צמחה באירופה על רקע שנים ארוכות של מלחמות דת. בימי הביניים רווחו באירופה מלחמות על רקע דתי שגבו קרבנות רבים. למשל, במאה ה-12 נטבחו עשרות אלפי יהודים במסעות הצלב כאשר הנוצרים היו בדרכם להילחם במוסלמים לשחרור ארץ הקודש. לאחר מלחמות בלתי פוסקות, נעשה במאה ה-17 ניסיון למצוא נוסחה שתאפשר שקט יחסי בין הקבוצות והפגלים הדתיים. כך עלה רעיון הסובלנות (רעיון שהיה קיים כבר במסורת הדתית, אך לא זכה למימוש עד אז): הדת האחרת או הפלג הדתי האחר טועים, אך אין זה ראוי לכפות עליהם את ה"אמת" באלימות אלא רק בדרכי שכנוע.

אם כך, הנימוק הבסיסי לסובלנות בחברה הוא הרצון להימנע ממלחמת הכל בכל, כאשר יש בחברה דתות שונות, זרמים שונים והשקפות חברתיות ופוליטיות שונות. הסובלנות התבססה לאחר שבני אדם מאסו במלחמות והבינו שאנשים מקבוצות שונות צריכים ללמוד לחיות זה בצד זה, למרות שכל אחד מהם סבור שהשני טועה.

שימו לב! הסובלנות אינה מושג חילוני. היא נולדה בהקשר דתי, והיא מאפיינת דווקא שיטות המאמינות בכל לב כי האמת איתן. להרחבה: ניתן לעיין במאמרם של בר-נביא ופלדון "שורשי הסובלנות הדתית בתרבות המערב".

⇒ הקניה

מהי סובלנות? (עמ' 3 בחוברת)

הסובלנות מחייבת להימנע מפעולה כוחנית כנגד בני אדם, כפרטים או כקבוצות, הפועלים או מתבטאים באופן הנראה לנו מוטעה או פסול. האדם הנוהג בסובלנות הוא אדם שיש בידו היכולת והכוח למנוע מהאחר, השונה ממנו, להביע דעות או לעשות מעשים, ולמרות זאת הוא נמנע מכך. יש המפרשים את המלה סובלנות כנובעת מהשורש "סָבַל", כלומר, הסובלן 'סובל' מכך שהאחר נוהג כפי שהוא נוהג, ולמרות זאת הוא מאפשר לו להמשיך בדרכו ולנהוג כך. לסובלנות יש כמה תנאים:

א. **סובלנות אינה הסכמה.** הסובלן משוכנע שהוא צודק ושהשני טועה. [למשל: דתי מול חילוני, או שמאלני מול ימני, או תומך במפלגה מסוימת מול שני במפלגה אחרת, וכן הלאה].

ב. **סובלנות איננה אדישות או התעלמות.** הסובלן איננו אדיש לדעותיו של השני ומעשיו אינם בהכרח לרוחו ואף מכעיסים אותו [למשל: נסיעה בשבת, או חופש הדיבור שניתן לחברי כנסת ערבים, או התנגדות של חרדים לציונות, וכן הלאה].

ג. **סובלנות איננה חולשה.** יש לסובלן הכוח למנוע מהאחר לעשות את מעשיו [במקרה של מדינה – חקיקת חוקים עם ענישה, במקרה של חברה – כוח הכפייה של הקהילה].

ץ הפעלה

למורים: מטרת ההפעלה לסקור את יסודות הסובלנות במציאות החברתית במדינה.

אופן הפעילות: חלקו לתלמידים את הסיפור לעבודה בזוגות או בקבוצות. התלמידים יבצעו את המשימה, ולאחר מכן ייערך דיון בכיתה.

לתלמידים (עמ' 4 בחוברת):

לפניכם סיפור. קראו אותו, ומצאו בו את הביטויים המציינים את שלושת התנאים ל**סובלנות**. הקיפו אותם בעיגול:

יוסי כהן הוא ראש המועצה המקומית אורנים. הוא שולט במועצה ללא עוררין [6 מתוך 9 חברי מועצה שייכים לסיעתו]. יוסי הוא חילוני קיצוני ואינו סובל שום דבר שרוח יהדות נודף ממנו. הוא היה שמח אילו התגוררו באורנים רק חילונים, אבל לצערו שליש מתושבי העיירה הם דתיים. יוסי משוכנע שהם פרימיטיבים המאמינים באמונות טפלות, ואינו מבין איך במאה ה-21 עדיין אפשר להאמין בדברים כאלה. כשנציגי הציבור הדתי באים אליו לבקש כסף להקמת בית כנסת מתחשק לו לזרוק אותם מכל המדרגות. חבריו לסיעה מציעים לו לא לאשר שום נושא הקשור לדת כדי להרחיק דתיים מהמקום, אבל יוסי מתנגד לדרך הפעולה הזאת.

אפשר לתת לתלמידים למלא טבלה כדלהלן:

העיקרון	ביטוי במקרה שלנו
הסובלן משוכנע שהוא צודק	יוסי משוכנע שהדתיים פרימיטיביים
הסובלן סובל מהתנהגותו של האחר	יוסי אינו סובל שום דבר יהודי
לסובלן יש כוח למנוע מהאחר להמשיך במעשיו	ליוסי יש רוב במועצה לקבל החלטות
למרות הכל הסובלן אינו מונע מהאחר לפעול	יוסי מתנגד לדרך פעולה השוללת אוטומטית את בקשות הדתיים

ף הערה

שימו לב! בפרק זה אנו לומדים על סובלנות. יש מושג נוסף הקשור לנושא ונקרא "פְּלוּרָלִיזְם" (בלועזית: ערך הריבוי). בעוד שה**סובלן** סובר כי הדעה הנגדית היא מוטעית, אבל אינו פועל נגד דעה זו מסיבות שונות, הרי שה**פלוורליסט** סובר כי הדעה הנגדית אף היא אמת, ולו חלקית. לכן, הוא אינו סובל כלל מכך שאינו פועל נגד המתנגד ומאפשר לו להביע את דעתו; למעשה, הוא אינו רואה יתרון בעמדתו על פני עמדת הזולת.

בחוברת זו איננו עוסקים בפלוורליזם.

בדיון עם התלמידים חשוב להבחין ולהדגיש, כי סובלנות אינה הסכמה, ואינה ויתור על תמונה ברורה של טוב ורע, אמת ושקר.

להרחבה ולהעמקה על אפשרויות שונות של סובלנות ראו:
אבי שגיא, 'הדת היהודית: סובלנות ואפשרות הפלורליזם', בתוך: 'עיון', כרך מד, עמ' 175-200.

לסיכום

בשיעור זה פגשנו במושג ה**סובלנות**. הבנו שהסובלנות פירושה התנהגות המאפשרת לאחרים לנהוג על פי דרכם גם אם אינה מקובלת עלינו ואף גורמת לנו לסבל. ראינו מניין צמחה הסובלנות המודרנית והבנו במקצת את הסכנה שבחוסר סובלנות.

שיעור שני - סובלנות ביהדות

מטרות

1. להכיר ולהבין שיש גישות מרכזיות ביהדות התומכות בגישה סובלנית.
2. מטרת חשיבה - השוואה: עריכת השוואה בין חברה הומוגנית לחברה הטרוגנית.

הפעלה

למורים: מטרת ההפעלה היא לעמוד על המתח בין התחושה הראשונית שהיהדות היא דת קנאית לבין הדרישה האזרחית לסובלנות. הפעילות נעשית באמצעות שאלה ושתי תשובות, שכל אחת מאירה פן אחר של העניין.

מהלך הפעילות:

בתחילה ילמדו התלמידים מקור העוסק במצווה המלמדת לכאורה על קנאות ולא על סובלנות. הקונפליקט יתיישב בעזרת החלק השני של השיעור, שבו נלמד שו"ת. מומלץ לחלק את הכיתה לקבוצות לימוד. התלמידים יקבלו את השאלה עם התשובות ויתבקשו לדון בתשובות ולמלא את המשימות הבאות:

- קראו את השו"ת (עמ' 12-13 בחוברת). האם אתם מזדהים עם השאלה של מיכל? האם יש לכם שאלות דומות?
- כתבו בקיצור מה המסר העולה מכל אחת מהתשובות.
- בסופו של דבר, לפי תשובת הרב, האם היהדות מסכימה עם ערך הסובלנות? קיימו דיון קצר לסיכום.

דגשים חינוכיים:

- צריך להיזהר שלא לעורר אצל התלמידים אנטגוניזם למקור מהתורה. צריך להדגיש שהתשובה של הרב אינה מבטלת את העיקרון של ענישת מחלל שבת, אלא, כדרכה של תורה שבעל פה, מכתיבה מהי דרכה של תורה בדור שלנו.
 - חברו בין הנימוק השני של הרב המשיב לבין מה שראינו בהקשר כללי בשיעור הקודם: במציאות של ריבוי דעות ומחלוקת, פגיעה פיזית במי שהולך בדרך אחרת עלולה לגרום למלחמה ולהרס העולם.
- להעשרה:** בסוף אפשר להציע לתלמידים לנסח שאלה שעדיין מטרידה אותם בנושא הסובלנות ביהדות ולשלוח לרב לקבלת תשובה – או לרב הקהילה של אחד/ת מהתלמידים/ות, או למענה באינטרנט.

להלן כמה קישורים לאתרי שו"ת:

1. שו"ת באתר מורשת <http://www.moreshet.co.il/web/shut/shut.asp> :

2. שו"ת אתר יסודות www.yesodot.org.il

2. "שאל את הרב" אתר כיפה: <http://www.moreshet.co.il/web/shut/shut.asp>

⇒ הקניה

בשו"ת שהובא לעיל נכתב שהפוסקים בימינו מתייחסים ביתר סובלנות אל החילונים. לפניכם אחד המקורות החשובים בעניין זה. הפוסק הוא הרב אברהם ישעיהו קרליץ, מגדולי הפוסקים של היהדות החרדית בארץ במאה הקודמת, וכך הוא כותב בספרו חזון אי"ש, יורה דעה, הלכות שחיטה ב, טז [נוסח מעובד]:

מתי התקיים הדין שיש לרדוף את הרשעים ואף להורגם? כאשר השגחת ה' בעולם היתה גלויה וכל העם בכללו היה מאמין. אז מי שכפר ופרק עול מצוות נחשב כמורד ממש וכמי שמסכן את החברה כולה, אבל בימינו שהשגחת ה' נסתרת ורבים אינם מאמינים, ניסיון להיאבק ברשעים באלימות יגרום נזק יותר מאשר יועיל, ואם רוצים להחזיר אנשים לדרך הישר יש לעשות זאת בדרכים של קירוב לבבות ולא בדרכי אלימות.

זה הנוסח המקורי של החזון אי"ש, אותו עיבדנו כדי להקל על התלמידים:

ונראה דאין דין מורדין אלא בזמן שהשגחתו יתב' גלויה כמו בזמן שהיו נסים מצוין ומשמש בת קול, וצדיקי הדור תחת השגחה פרטית הנראית לעיל כל, והכופרין אז בגליונות מיוחדות בהטית היצר לתאוות והפקרות, ואז היה ביעור רשעים גדרו של עולם שהכל ידעו כי הדחת הדור מביא פורעניות לעולם דבר וחרב ורעב בעולם, אבל בזמן ההעלם שנכרתה האמונה מן דלת העם אין במעשה הורדה גדר הפרצה אלא הוספת הפרצה שיהיה בעיניהם כמעשה השחתה ואלמות ח"ו וכיון שכל עצמינו לתקן אין הדין נוהג בשעה שאין בו תיקון ועלינו להחזירם בעבותות אהבה ולהעמידם בקרן אורה במה שדינו מגעת.

• מהם ההבדלים בין תקופת התורה לימינו לפי החזון אי"ש?

• מדוע הוא מתנגד להרחקת החילונים?

יתכן כי יהיו תלמידים שישאלו אם אין דעות אחרות בקרב הפוסקים, ואולי אף יביאו מקורות לכך. התשובה צריכה להיות כי דרך המלך בהלכה כיום, היא כפי שהבאנו; תמיד ישנן דרכים שונות.

סקירה קצרה על כמה שיטות מרכזיות וניתוח של שיטת הרב קוק ניתן למצוא אצל: צבי ירון, 'פרקים במשנתו של הרב קוק', ירושלים תשל"ד, פרק יב.

לסיכום

בפרק זה ראינו שמצד אחד אכן יש מקורות ביהדות המבטאים גישה מאוד לא סובלנית כלפי אלה שאינם מתנהגים לפי ההלכה, ועם זאת ראינו שהפוסקים התמודדו עם מציאות החיים בחברה שבה ישנם חילונים, ותמכו בגישה סובלנית. לגישות אלה יש השלכה על המציאות החברתית בימינו שהיא מציאות של חברה חילונית ברובה.

שיעור שלישי – הסובלנות מונעת עריצות

א מטרות

1. להכיר נימוק בסיסי לחשיבות הסובלנות: מניעת עריצות.
2. לימוד מקור יהודי התומך בסובלנות כאמצעי למניעת עריצות.
2. כישורי חשיבה: ניתוח מקרה מתרבות שונה והשוואתו למקרה אקטואלי.

מבוא

למורה: עד כאן עסקנו בסובלנות בין גורמים שונים בחברה, וכעת אנו עוברים לעסוק בסובלנות של השלטון.

למדנו קודם שרעיון הסובלנות התפתח באירופה בעקבות הניסיון המר של מלחמות הדת. סובלנות זו התייחסה לחיים המשותפים של קבוצות שונות שהיו צריכות להסתדר יחד. ואולם יש סובלנות שהתפתחה מכיוון שונה. במאה ה-20 היו בעולם כמה וכמה משטרים רודניים¹ שפגעו בבני עמם בצורה נוראית. רציחת אנשים, כליאתם, עינוים ושליטת זכויותיהם היו במשטרים אלה דבר יום ביומו. הסובלנות במשטר הדמוקרטי נועדה למנוע זאת. היא נועדה לומר לשלטון: "עליך לסבול גם התנהגות שאינה מקובלת עליך."

פ הפעלה

הפעלה זו מטרתה להציף את הסכנה שבחוסר סובלנות של השלטון כלפי חיי האזרחים, ואת החשש שכדי לשמור על התנהגות רצויה, השלטון ישתמש באמצעים קשים של שליטת חירות, כגון מעצר וכדו' [שימו לב שבדוגמא שלפנינו מדובר בילדה!].

בשלב ב' יש מעבר לדוגמא ממדינת ישראל. הדוגמא הזו שונה מהראשונה, שכן לא מדובר בה בכפייה מצד השלטון, אלא בשאלה אם על השלטון לאפשר מחאה. זו שאלה של גבולות הסובלנות. מן הצד האחד, עלול להיווצר מצב שבו השלטון חושש מאלה החולקים על דרכו, ולכן יתנכל להם וימנע את פעילותם. מן הצד השני, גם במשטר דמוקרטי אין הפקרות; יש לשלטון חופש לבצע מדיניות, והוא יכול למנוע מן המתנגדים להפריע לו במימושה. בסוגיה זו נעסוק בהרחבה בהמשך, בשיעורים בנושא המחאה.

מהלך הפעילות: בשלב ראשון מומלץ לעבוד בקבוצות (קומיקס בעמ' 16).

התלמידים יעינו בקומיקס וימלאו את המשימות שלאחריו.

דגשים לדיון

- אנשים הגדלים במדינות דמוקרטיות חופשיות אינם מעלים בדעתם כיצד נראים חיייהם של אנשים במשטרים טוטליטאריים – לפנינו סיפור אמיתי שהתפרסם באינטרנט באוגוסט 2010.
- המדינה היא הצד החזק, ובאפשרותה לפעול בצורה חוקית כדי לשלול את זכויות האדם.
- במדינות דמוקרטיות אסור לחוקק חוקים הפוגעים בזכויות האדם ומונעים קיומה של אופוזיציה, המתנגדת באופן מאורגן לדרכו של השלטון (בהמשך השיעור – עמ' 17 - תובא דוגמא מהארץ).

הרחבה – לא מופיעה בחוברת לתלמידים

שלב ב': אפשר להמשיך ולפתח את הדיון עם המקרה הבא הלקוח ממצאיאות החיים בישראל.

¹ משטר רודני: משטר שיש בו שליטה בלתי מוגבלת של שליט יחיד (רודן) או של קבוצה מסוימת.

לפניכם כתבה עיתונאית העוסקת בדיון ציבורי המתקיים בארץ בעניין 'קווי המהדרין':

המלצה לשר התחבורה ישראל כץ: "קווי המהדרין" אינם חוקיים [קווי מהדרין – קווי אוטובוס שבהם יש הפרדה בין גברים לנשים].
ועדה ציבורית קבעה היום בדו"ח שהגישה לשר התחבורה כי קווי המהדרין אינם חוקיים. הטענות נגד 'קווי מהדרין' היו: "קווי המהדרין מפלים נשים, מכריחים אותן לשבת מאחורה ונותנים לגיטימציה לגברים לפגוע בהן ולהשפיל אותן! כשאדם עולה לאוטובוס ציבורי, הוא שווה זכויות לכל אחד אחר ללא הבדל דת, גזע ומין. לצערנו 'קווי מהדרין' הם לא תמימים, למה הנשים נדחקות אחורנית?"
מנגד טוענים אנשי "טוהר המחנה": "אנחנו לא מכריחים אף אחד לעלות על האוטובוסים שלנו. לכל מי שלא רוצה לשבת בנפרד יש קווים אחרים שיסיעו אותו לאותו מקום. הציבור שלנו מקפיד על הפרדה בין נשים לגברים ולכן עלתה הבקשה ואגד הסכים לכך. זכותנו לחיות לפי אמונתנו. היו סובלניים גם כלפינו ולא רק כלפי הערבים".

- מדוע הוועדה טוענת שקווי המהדרין אינם חוקיים?
- מה טוענים אנשי 'טוהר המחנה'?
- עם איזו גישה אתם מזדהים? נמקו.

הקניה

(עמ' 17 בחוברת)

מדוע הסובלנות היא ערך יסוד בדמוקרטיה?

בפרקים הקודמים ראינו את חשיבות הסובלנות כתנאי המאפשר קיום משותף בחברה שיש בה מרכיבים שונים, אך יש לה גם נימוקים נוספים. בשיעור הזה נבחן נימוק אחד, ובהמשך נבחן נוספים.

א. מניעת עריצות:

במשטר דמוקרטי הסובלנות היא ערך חיוני לא רק בין קבוצות אלא גם ביחס לשלטון. כל מנהיג שנבחר מאמין בדרך מסוימת, והוא עלול לנצל את כוחו בכדי לדכא את מי שמתנגד לדרך זו. כאמור, במהלך ההיסטוריה נתקלנו בכמה משטרים כאלה. בהקשר זה הסובלנות נועדה למנוע את העריצות (עמ' 18 בחוברת).

הנצי"ב מוולוז'ין² בפירושו על התורה מסביר מה החטא של בוני מגדל בבל. כזכור, הבונים רצו לבנות מגדל שראשו בשמים ולעשות להם שם. עונשם היה שהקב"ה בלל את שפתם ופיזר אותם בעולם.

מקריאת הפסוקים לא ברור מה בדיוק היה חטאם ומה הרעיון שבעונש. הנצי"ב מסביר שבונים המגדל ניסו ליצור חברה בעלת דעה אחת ויחידה, שבה כולם יחשבו, ידברו ויתנהגו באופן אחיד. אולם, כיוון שבמציאות אנשים שונים זה מזה וקשה לגרום לכולם להתנהג באופן אחיד, הם בנו את המגדל בתור מגדל פיקוח שנועד לשמור שכולם אכן ימלאו את הוראות השלטון ולא יחרגו מהן. משמעות הדבר שקולה בדיוק למתרחש במדינות רודניות שבהן השלטון מקים משטרה

² בפירושו לסיפור מגדל בבל, בראשית פרק יא. כאן מובאת תמצית דבריו. בהמשך יופיע המקור עצמו למורים המעוניינים בכך.

חזקה שתעקוב אחרי האזרחים ותבדוק שאינם סוטים כהוא זה מדרישות השלטון, ורע ומר גורלו של מי שנתפס עובר על כך (כולל מאסר, עינויים והוצאה להורג). זו, לדעת הנצי"ב, הסכנה הגדולה במגדל בבל. לכן, כעונש של 'מידה כנגד מידה', בילבל הקב"ה את שפתם האחידה של הבונים, כדי למנוע אפשרות לקיבוע מחשבה אחת ויחידה.

הנצי"ב מזהיר כי אחידות - גם אם תחילתה בהסכמה - תוביל לבסוף לאלימות ולשפיכות דמים. הקב"ה מפזר את בני האדם כדי לאפשר ולטפח את השונות.

• חישבו: לאור דברי הנצי"ב, האם היהדות תומכת בשלטון המנסה לכפות את דעותיו?

דגש לימודי: נשים לב כי הנצי"ב קושר בין הכפייה וההענשה לבין משהו אחר, שנראה במבט ראשון תמים יותר - ניסיון לעודד וליצור מחשבה אחידה, תפיסה אחת מוסכמת על כולם. אולם הנצי"ב מדגיש שאחידות מסוג זה היא השורש של הכפייה והפגיעה במי שחושב אחרת...

מקור

בראשית פרק יא

(א) ויהי כל הארץ שפה אחת ודברים אחדים: (ב) ויהי בנסעם מקדם וימצאו בקעה בארץ שניער וישבו שם: (ג) ויאמרו איש אל רעהו הבה נלבנה לבנים ונשרפה לשרפה ונתי להם הלבנה לאבן והחמר הנה להם לחמר: (ד) ויאמרו הבה נבנה לנו עיר ומגדל וראשו בשמים ונעשה לנו שם פן נפוץ על פני כל הארץ: (ה) וירד ה' לראות את העיר ואת המגדל אשר בנו בני האדם: (ו) ויאמר ה' הן עם אחד ושפה אחת לכלם וזה החלם לעשות ועתה לא יבצר מהם כל אשר יזמו לעשות: (ז) הבה נרדה ונבלה שם שפתם אשר לא ישמעו איש שפת רעהו: (ח) ויפץ ה' אתם משם על פני כל הארץ ויחדלו לבנת העיר: (ט) על פן קרא שמה בבבל פי שם בבל ה' שפת כל הארץ ומשם הפיצם ה' על פני כל הארץ:

פרוש העמק דבר לנצי"ב - בראשית י"א

(ד) וראשו בשמים - זה ודאי לא יעלה על הדעת שיהיה עיר אחת לכל העולם אלא כסבורים שיהיו כל הערים סמוכות וטפלות לאותו העיר שבה המגדל ויהיה המגדל לצפות ממנו למרחוק אחר כל הישוב שלהם שלא יהיו נפרדים בארץ אחרת. על כן נצרך שיהיה ראשו בשמים:

ונעשה לנו שם - אנשים משגיחים וממוניים על הדבר ויהיו שרי צבא להעניש את העובר... וכל זה היה לחשש. פן נפוץ על פני כל הארץ. אמנם יש להבין מה חששו אם יצאו כמה לארץ אחרת. ומובן שזה היה שייך לדברים אחדים שהיה ביניהם ובאשר אין דעות בני אדם שווים חששו שלא יצאו בני אדם מדעה זו יהיו במחשבה אחרת על כן היו משגיחים שלא יצא איש מישוב שלהם. ומי שסר מדברים אחדים שביניהם היה משפטו לשריפה כאשר עשו לאברהם אבינו. נמצא היו דברים אחדים שביניהם לרועץ שהחליטו להרוג את מי שלא יחשוב כדעתם.

ועתה לא יבצר מהם כל אשר יזמו לעשות - אם יגמרו המגדל יבואו למחשבה שניה למנוע בעל כורחם הנבדל ממחשבתם זו. וזהו דבר רצח ושוד המשחית את הישוב לגמרי ולזה לא מועיל מה שכעת המה מתאחדים בדעה.

להרחבה ולהעמקה: קטע מתוך ביוגרפיה על היטלר, המתאר כיצד היטלר את יריביו הפוליטיים ואת מי שחלקו על דרכו במפלגה מיד עם עלייתו לשלטון.

לסיכום

בשיעור זה ראינו את הסכנה שבחוסר הסובלנות. משטר הנוהג בחוסר סובלנות יגיע בהכרח לרודנות ולדיקטטורה, ישלול זכויות מאזרחים וינקוט דרכים אלימות עד כדי רצח, כדי לכפות את

דרכו על אזורי המדינה. הדמוקרטיה מונעת סכנה זו על ידי ריבוי מפלגות, בחירות חופשיות וחופש דעות ודיבור.

שיעור רביעי – סובלנות מתוך ערכי ההדדיות והחירות

« מטרות

1. להכיר שני טעמים לחשיבות הסובלנות: הדדיות והכרה בחירות האדם.
2. ללמוד מקורות יהודיים התומכים בטעמים אלה.
3. כישורי חשיבה - ניתוח אירוע: העלאת שאלות והשערות, הסקת מסקנות. בשיעור זה נלמד שני נימוקים נוספים לחשיבותה של הסובלנות בחברה.

הדדיות

י הפעלה

למורה: בהפעלה זו מופיע תיאור קצר של הפעילות הרצחנית במהפכה הצרפתית עד להריגתו של מי שהוביל מדיניות זו. המטרה בפעילות זו היא להיחשף לכך שאיננו יכולים לשלוט על המציאות, ושם ננהיג נורמה מסוימת, סופנו שגם אנו ניחשף לאותה נורמה. לכך קשרנו בעמ' 22 את דברי הלל הזקן: 'מה ששנוא עליך אל תעשה לחברך' – אחד הנימוקים לכך עשוי להיות שחברך עלול לגמול לך באותו מעשה (עמ' 20 בחוברת).

מהלך הפעילות: קראו את תיאור האירוע בכיתה וקיימו דיון עם התלמידים. היעזרו בשאלות שבהמשך.

מקסימיליאן רובספייר היה ממנהיגי המהפכה הצרפתית. לדעת רובספייר, שלטון של טרור היה הכרחי להשגת מטרות המהפכה ולמאבק באויבי המהפכה בצרפת בפרט ובאירופה בכלל. ביולי 1793 נבחר רובספייר לחבר הוועדה לשלום הציבור, שהוסמכה לפעול לדיכוי מתנגדי המהפכה, להשגת אחדות בעם ולהשלטת סדר במדינה. האמצעי הבולט ביותר שנקטה הוועדה להשגת המטרות האלה היה מדיניות של טרור. במשך כשנה (1793-1794) נרצחו כ-40 אלף איש, ומאות אלפים אחרים נעצרו כחשודים בהתנגדות למהפכה. ואולם הטרור פגע בסופו של דבר גם במנהיגי המהפכה עצמם - וגם רובספייר הוצא להורג.

[מתוך <http://lib.cet.ac.il/pages/item.asp?item=17022>]

- באיזו מדיניות נקט רובספייר ומה היו מטרותיו?
- מה עלה בגורלו של רובספייר?
- האם לדעתכם יכול היה רובספייר למנוע את הוצאתו להורג? כיצד?

» הקניה

(הרחבה לעמ' 21 בחוברת)

עקרון הסובלנות, כתנאי לשלמות החברה, נוגע גם לנקודה נוספת: **הדדיות**. אנו יודעים כי גם אם כיום בכוחנו להתנכל לחולק עלינו ולהצר את צעדיו, ייתכן מצב בעתיד שבו יחסי הכוחות יתהפכו ואנו נמצא את עצמנו בעמדת החלש. לכן, עלינו לנהוג כלפי עמדתו של הזולת כפי שאנו רוצים שינהגו כלפי עמדתנו. השלטת נורמות כוחניות וחסרות סובלנות בחברה, סופה שתחזור כבומרנג כלפי מי שהנהיג את הנורמות הללו. הבנה זו חשובה גם בדמוקרטיה, בה יחסי הכוחות משתנים מפעם לפעם, והמפלגה הנמצאת במשך תקופה מסוימת בשלטון יודעת כי היא עשויה למצוא את עצמה בעתיד בעמדת המיעוט, ולכן מן הראוי שתפעל בצורה הוגנת כדי שבעתיד יפעלו בצורה הוגנת גם כלפיה.

לרעיון מעין זה כיוון התנא באבות (המקור אינו מובא בחוברת):

מקור

אבות, פרק ב משנה ו

אף הוא [רבן גמליאל בנו של רבי יהודה הנשיא] ראה גולגולת אחת שצפה על פני המים. אמר לה 'על דאטפת אטפוך וסוף מטיפיך יטופוך'.
[פירוש: התנא ראה ראש שנערף מאדם שנרצח צף על המים, ופנה אל המת כביכול ואמר לו: אתה הרגת אנשים והשלכת לנהר את גופתם, וגמולך הוא שגם אותך רצחו וראשך צף בנהר. וסופם של אלה שערפו אותך – שייערפו גם הם].
כלומר, יש כאן מידה כנגד מידה.
אפשר להבין זאת כעונש א-להי, אבל אפשר להבין זאת גם באופן ריאלי-ארצי כפי שמפרש הרמב"ם בפירוש המשנה:³ מי שרוצח מלמד לאחרים את סוג ההתנהגות הזה וסופו שהם ישתמשו בו נגדו.
הביאו דוגמאות מההיסטוריה או מהסביבה שלכם לרעיון זה.

אי אפשר לכפות דעות

(עמ' 23 בחוברת)

טעם נוסף לחשיבות הסובלנות טמון בהיותו של האדם יצור חושב, תבוני.

נימוק נוסף לסובלנות קשור לערך החירות. לפי נימוק זה, הטענה היא שאפשר אולי לכפות על אדם לעשות מעשים מסוימים, אולם אי אפשר לכפות עליו לחשוב או להאמין במשהו. הדרך היחידה להגיע להבנה או לאמונה היא באמצעות תהליך שעובר האדם. כיבוד חירותו של האדם פירושו גם ההכרה שיש לו בחירה חופשית, ושעליו להגיע בעצמו לגיבוש אמונותיו ודעותיו.

הפעלה

³ פירוש המשנה לרמב"ם על מסכת אבות פרק ב הלכה ו: 'אתה נהרגת – בעבור שהרגת זולתך, ואשר הרגך עתיד ליהרג... הכוונה בזה המאמר שפעולות הרעות, ישו בו בראש עושיהם.. ואמרו חכמים במדה שאדם מודד בה מודדין לו... וזה דבר הנראה לעין, בכל עת ובכל זמן ובכל מקום, שכל מי שיעשה רע ויחדש מיני החמס ופחיתויות – שהוא עצמו יוזק מן הרעות ההם בעצמם אשר חידש, לפי שהוא ילמד פעולה שתיעשה לו ולזולתו... מפני שהוא למד מלאכה שתעשה נזק לו ולזולתו, וכן כל המלמד מעלה שמחדש פועל טוב מן הטובות יגיעהו תועלת בפועל ההוא מפני שהוא למד דבר שיעשה טוב לו ולזולתו.

למורים: בהפעלה זו ניחשף למאבק של הכנסייה במדע. האינקוויזיציה נלחמה לא רק ביהודים אלא בכל מי שנתפס בעיניה כמאיים על האמונה הנוצרית. אולם כפי שההיסטוריה הוכיחה, אי אפשר לשלוט על הרוח באמצעות אלימות.

דגש חינוכי: הדוגמא מהאינקוויזיציה אינה ממחישה שחירות היא הסיבה העקרונית לסובלנות. הרעיון שיש להעביר בכיתה הוא שהמחשבה דורשת חופש. דיון חופשי ופתוח מאפשר לעמוד על טעויות מקובלות ולתקן אותן. המקרה של ברוננו ממחיש כי דיון מדעי פתוח העלה שמה שהכנסייה ראתה כאמת – היותו של כדור הארץ מרכזי הקיום – אינו אמת, וכיום הדבר ברור לכל.

הצעה להרחבת הפעילות

מהלך הפעילות: התלמידים יקראו את המידע על ברוננו והכיתה תחולק לשתי קבוצות. התלמידים בקבוצה אחת יתבקשו [כל אחד לעצמו] לכתוב סיפור דמיוני בו הם עצמם נרדפים על ידי השלטון בשל דעותיהם ואמונותיהם, ולתאר כיצד הם מתמודדים עם המצב. הקבוצה השנייה תתבקש להיכנס לנעלי השלטון ולכתוב סיפור דמיוני על יחסה לאנשים המנפצים את כל המוסכמות המקובלות ומפיצים דעות מרגיזות ומקוממות. לאחר מכן יקראו כמה תלמידים את חיבוריהם בפני הכיתה ויתקיים דיון.

בדיון כדאי להיעזר בשאלות שבהמשך ולהרחיב את הדיון למקרים כלליים.

ג'ורדנו ברוננו (Giordano Bruno) (1600-1548) היה מדען, פילוסוף ואסטרונום איטלקי בתקופת הרנסאנס. ברוננו הציג תיאוריה אסטרונומית שסתרה את אמונת הכנסייה הקתולית ושהביאה להוצאתו להורג. הוא נחשב על ידי רבים כ"מְרִטֵר" הראשון למען המדע, דהיינו, כאדם הראשון אשר הקריב את חייו לשם חופש המדע [מתוך 'ויקיפדיה'].

- מדוע הכנסייה הוציאה את ברוננו להורג?
- האם הכנסייה השיגה את מטרתה?

העשרה שאינה מופיעה בחוברת

⇒ הקניה

ג'ון לוק⁴ (John Locke), מההוגים החשובים של הדמוקרטיה המודרנית, עסק בקשר שבין סובלנות וחירות. בספרו "אגרת על הסובלנות", הוא עוסק בנושא של סובלנות דתית ומסביר מדוע הכפייה כנגד אמונה דתית מסוימת אינה ראויה. עיקר דבריו הוא שאמונה היא שכנוע פנימי ואי אפשר לכפותה, מה גם שאם מדובר באמונה, הרי האדם עומד בפני הא-ל, וכיצד אפשר לרמות את הא-ל? נימוק זה נכנס לרבדים עמוקים יותר מהנימוקים הקודמים. בעוד שהנימוקים הקודמים עסקו בשלמות החברה, בצורך לחיות בשלום ולהימנע ממחלוקות, הרי נימוק זה נוגע לאמת הפנימית שבנפש.

⁴ כאן מובאת תמצית דבריו. בהמשך יובא המקור עצמו למורים המעוניינים בכך.

הא-ל לא ייפה את כוחו של הממשל לדאוג לנפשות. גם לא נראה שהא-ל העניק לאנשים סמכות כלשהי לאלץ אחרים שיקבלו עליהם את דתם. גם בני אדם לא ייפו כך את כוח הממשל, שהרי אין אדם היכול להניח במידה כזאת את הדאגה לגאולת נפשו שיוכל לקבל עליו באילוץ אמונה או פולחן שקבע מישהו אחר, בין אם שליט ובין אם נתין. הרי אין אדם מסוגל, ואפילו רצה בכך, להאמין משום שזולתו מאלץ אותו להאמין; והלא באמונה צפונים כוחה ותועלתה של דת אמת, דת הנושאת גאולה. שהרי אם אתה אומר שאתה מאמין במשהו, אם אתה מגלה את אמונתך בפולחן חיצוני, ובה בעת אינך משוכנע בלבבך שהדברים אמיתיים ורצויים בעיני א-להים, אינך מקדם כלל את גאולתך, אלא להפך – מכשיל אותה, שהרי בכך אתה מוסיף לחטאים הרבים שהדת נועדה לטהר אותך מהם את חטא הצביעות ביחס לעצם הדת, ואת הזלזול בא-לוהות שאתה מגלה שעה שאתה עובד לא-ל עליון באופן שידוע לך כי אינו רצוי לו. שנית, הדאגה לנפשות אינה יכולה להיות מענייננו של הממשל האזרחי, שהרי כל כוחו של זה צפון ביכולתו לאלץ, ואילו דת אמת, דת הנושאת גאולה, הריהי מבוססת על השכנוע הפנימי של הנפש, ובלעדיו אין לדבר ערך כלשהו לפני א-להים. והלא זה טבע השכל האנושי: שהוא אינו נכנע לאלימות חיצונית. כי יגזלו נכסיו של אדם, כי יושלך לכלא וכי יענו את גופו, כל זה יהיה לשווא אם בעינינו אלה אתה מבקש לשנות את הבנתו הפנימית את הדברים. אך מה שהוא עיקרו של דבר, ומה שהעניין כולו מוגדר בהחלט, הרי זו העובדה שאפילו נכונה דעתו של הממשל בענייני דת, עדיין לא יהיה בכך כדי להביא לי גאולה כל עוד אינני משוכנע בתוככי נפשי בצדקת הדעה ואמת הדרך. שום דרך שאלך בה, והיא נוגדת את מצפוני, לא תביא אותי עד מושביהם של המבורכים. יכולני להתעשר תוך עיסוק באומנות שאני סולד ממנה, יכולני להבריא תוך שימוש בתרופה שבכוחה אני מפקפק, ואולם באמצעותה של דת שבה אני מטיל ספק, ובעבודת א-להים שאני נרתע מפניה, בשום פנים לא אוכל להיגאל. לשווא יסגל לו זה שאינו מאמין את המנהגים החיצוניים של האמונה. כדי למצוא חן בעיני הא-ל, הוא צריך לאמונת אמת ולכנות פנימית.

היוצא מזה שהדמוקרטיה טוענת כי אי אפשר לכפות על אדם דעות וכי יש לכבד את חירותו. מה עמדת היהדות בעניין זה? האם היהדות תומכת בכפייה של דעות ומחשבות? בהקשר זה מעניינים דבריו של הרב שאול ישראלי, אחד מגדולי הפוסקים בדור הקודם.

הרב ישראלי⁶ כותב שכפייה של המצוות אפשרית כאשר מדובר באדם שבאופן עקרוני הוא דתי ומאמין, אלא שאינו מקיים מצווה מסוימת מסיבה כלשהי. במקרה כזה ההלכה מאפשרת לכפות עליו את קיום המצווה. ואולם כאשר מדובר ביהודים חילונים הכופרים בכלל במחויבותם לקיים מצוות, אזי מה תועיל הכפייה? הרי עדיין לא יעשו את מעשיהם מתוך אמונה ורצון, ומה תועלת יש בכך?

⁵ גיון לוק, 1632-1704. פילוסוף אנגלי, מגדולי הפילוסופים בעידן המודרני. נחשב לאבי הליברליזם והמשטר הדמוקרטי בעת החדשה.

⁶ כאן מובאת תמצית דבריו. בהמשך מובא המקור עצמו למורים המעוניינים בכך.

הרב שאול ישראלי⁷, עמוד הימיני, עמ' קא-קב

כל דין כפיה אינו שייך אלא במי שרוצה לעשות כל המצוות ולהתרחק מן העבירות. אבל בכגון הללו בדורנו [כלומר החילונים בזמננו], שאי עשיית המצוות נובעת [אצלם] מתוך חוסר אמונה בתורה ומצוות... לא שייך בהם הדין שיש על בית דין לכופם בהכאה וכיוצא בזה... הללו שאינם מכירים בערך המחייב של המצוות הרי גם אם תגבר ידינו עליהם על ידי ההכאה לא ישתכנעו באמיתת המצוות ולא יסכימו להם מרצון. ממילא כל המטרה שבכפיה על המצוות לא תושג על ידי הכפיה.

לסיכום

במהלך השיעורים פגשנו ארבעה נימוקים לחשיבותה של הסובלנות. הנימוק הראשון היה שלמות החברה ואפשרות הקיום המשותף בין קבוצות שונות בחברה ובמדינה אחת. הנימוק השני היה שחוסר סובלנות וניסיון לכפות דעה אחת, סופו שיביא למשטר של רודנות, שפיכות דמים ושלילת זכויות, כפי שפגשנו בעבר ובהווה. הנימוק השלישי התבסס על עקרון ההדדיות, שלפיו כל מה שהאדם עושה לרעהו עשוי לחזור אליו במהרה, כך שאם שלטון ינהג בחוסר סובלנות כלפי קבוצה כלשהי, סופו שינהגו כלפיו בחוסר סובלנות; ומנגד, קיום חברה סובלנית מצריך התנהגות סובלנית מכל הצדדים. ולבסוף, הנימוק הרביעי טוען שמבחינה מהותית אי אפשר להכריח אדם לחשוב כמוך באמת, ושאינו רוצים להשיג אמונה אמיתית ולא רק התנהגות כפויה, הדרך להשגת מטרה זו אינה אלימות.

שיעור שישי – יישומי סובלנות במדינת ישראל

א מטרת

1. לבחון כיצד מיושם עקרון הסובלנות במדינת ישראל.
2. מטרת חשיבה - יישום: ראיית מכלול ההיבטים של בעיה על מורכבותה, והערכת פתרונות שונים.

הפעלה

משחק סימולציה [הדמיה]

(עמ' 28 - "הפעלה")

למורים: מטרת ההפעלה היא ליישם את רעיון הסובלנות שעליו למדנו ביחידה זו במציאות החיים במדינת ישראל. המקרה מביא דוגמא של דיון בפסילת מפלגה בשל מצע החותר לביטול קיומה של מדינת ישראל כמדינה יהודית, והשאלה היא מהם גבולות הסובלנות.

מהלך הפעילות:

1. חלקו את תלמידי הכיתה לקבוצות. כל קבוצה תעיין בכרטיסים בעמ' 29:
 - א. כרטיס אירוע לדיון (צבע צהוב).

⁷ הרב שאול ישראלי שימש כרב הראשון של כפר הרא"ה, היה חבר מועצת הרבנות הראשית, דיין בבית הדין הגדול ומראשי ישיבת מרכז הרב. עסק רבות בשאלות הקשורות לארץ ישראל ולמדינת ישראל והיה ממעצבי דרכה של הציונות הדתית.

- ב. כרטיסי "מקורות ועמדות עזר" (צבע סגול).
2. הקבוצות ישמשו כוועדת הכנסת לענייני בחירות, וכריעו בשאלה אם להיות סובלניים כלפי מפלגת "זהות" ולאפשר לה להשתתף בבחירות בישראל. ההכרעה צריכה להיות מלווה בנימוקים מפורטים.
3. קיימו דיון מסכם במליאת הכיתה על גבולות הסובלנות במדינת ישראל.

הצעה להרחבת הפעילות

להלן כרטיסים עם מקורות ועמדות שאינם מופיעים בחוברת:

אירוע

עמותת "זהות" היא תנועה שהוקמה על ידי ערבים אזרחי ישראל. לקראת הבחירות לכנסת החליטה העמותה להקים רשימה ולהתמודד בבחירות לכנסת. מטרת המפלגה, שתיקרא גם היא "זהות", היא לקדם את מעמדם של ערביי ישראל, לשפר את מצבם הכלכלי, לטפח את ההשכלה במגזר הערבי ובאופן כללי להשיג שוויון זכויות בין ערבים ויהודים במדינה. במצע המפלגה נכתב כי הדרך היחידה להשגת מטרות אלו היא באמצעות שינוי הגדרתה של מדינת ישראל כ"מדינה יהודית" והפיכתה ל"מדינת כל אזרחיה", מדינה שבה כל האזרחים שווים, ללא הבדל דת, גזע, או לאום. המפלגה החדשה הגישה בקשה לוועדת הבחירות המרכזית להתמודד בבחירות.

משימה: אתם חברי ועדת הבחירות ועליכם להחליט אם לאשר למפלגה החדשה להתמודד בבחירות. קיימו דיון בעניין וגבשו החלטה. היעזרו בכרטיסי הדעות המצורפים. במליאת הכיתה יציגו הקבוצות השונות את החלטותיהן ונימוקיהן, ויתקיים דיון מסכם. הערה: אם החלטתם שלא לאשר את המפלגה, כתבו מהם גבולות הסובלנות שלכם, ובאילו תנאים כן הייתם מאשרים אותה. אם החלטתם לאשר את המפלגה, כתבו מהם גבולות הסובלנות שלכם, ואיזו מפלגה הייתם פוסלים.

כרטיסי מקורות

מעובד על פי חוק יסוד הכנסת סעיף 7א: מפלגה או אדם שמטרותיהם או מעשיהם שוללים את קיומה של ישראל כמדינה יהודית דמוקרטית לא יוכלו להיות מועמדים בבחירות.

בית המשפט הגבוה לצדק קבע שלא פוסלים מפלגה מלהתמודד בבחירות רק על פי דיבורים אלא רק כאשר היא עושה מעשים ממשיים העלולים לפגוע באופייה של המדינה.

כרטיסי עמדות

עדיף לאפשר למפלגות הערביות להיות שותפות בפעילות בכנסת. הדבר יגרום לערבים להרגיש שותפים יותר וימתן אותם, לעומת מצב שבו הם לא יהיו שותפים למערכת הפוליטית.

יש גבול לסובלנות. לתת לרשימה שרוצה לחסל את המדינה כמדינה יהודית להתמודד בבחירות זו התאבדות.

החרדים גם כן רוצים לשנות את האופי של המדינה שתהיה דיקטטורה דתית ואף אחד לא פוסל אותם מלהתמודד בבחירות.

גם הנאצים עלו לשלטון בבחירות וצריך ללמוד מזה שיש מפלגות המנצלות את הדמוקרטיה כדי להזיק לאחרים, ומוכרחים לעצור אותן בזמן.

לסיכום

בשיעור זה עסקנו בפעילות שנועדה ליישם את הנלמד ביחידה. השאלה שהועמדה לדיון נוגעת לשורשי הוויית של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית, ועם זאת היא יכולה לעלות בצורות שונות גם במקומות אחרים בעולם. המטרה העיקרית איננה להגיע להכרעה זו או אחרת, שכן זו שאלה הבוחנת את גבולות הסובלנות, וההכרעה יכולה להיות לכאן או לכאן. עיקר החשיבות היא ביכולת להעלות את הטיעונים השונים ולהבין את הצדדים השונים של השאלה, ובמיוחד את שאלת הסובלנות, לפני שניגשים להכרעה בעניין.

זכויות האדם ביהדות שיעור ראשון – מהן זכויות אדם?

א א מטרות

1. לברר את הצורך בזכויות אדם.
2. להגדיר מהן זכויות אדם.
3. כישורי חשיבה: ניתוח אירוע, הליך והתנהגות במציאות תרבותית ופוליטית בלתי מוכרת.

מבוא:

בתחילה נציג לתלמידים את מושג זכויות האדם. ניתן לפתוח בשאלה לתלמידים – מתי לדעתם הופיע לראשונה הרעיון.

במאה השבע עשרה והשמונה עשרה החל להשתרש במחשבה המושג של "זכויות טבעיות" המוקנות לכל אדם באשר הוא אדם. ג'ון לוק (1632-1704) ב"שתי מסות על הממשל" ראה בזכות לחיים, לחירות ולרכוש, זכויות טבעיות שאין לאף אדם ולאף שלטון הזכות לשלול; לכן הוא התנגד בנחרצות לתפיסה הרואה באזרחים עבדי המלך. החוקה האמריקנית שנחתמה בשנת 1787 הבטיחה את זכויות האדם, וזאת בהשפעת מחשבתם של תומס ג'פרסון ושל אלכסנדר המילטון, שאמר:

"את הזכויות הקדושות של המין האנושי אין לחפש בגווילים עתיקים בארכיון; הן כתובות, כמו בקרן-שמש, בטבע האנושי בכללו, בידי של האל עצמו" (Alexander Hamilton, 'Writings', New York 1904, vol I, p. 108).

הרעיון העומד מאחורי ביטויים אלה הוא שעוד לפני מערכת חוקים של מדינה כזו או אחרת, יש "חוק טבעי", הנגזר מטבע העולם ומהתבונה האנושית הבסיסית. לדעת הוגים אלה, מהחוק הטבעי הזה נגזרות זכויות האדם, ולכן הן קודמות לכל חוק אחר. עם זאת, לרעיון זכויות האדם יש גם רקע דתי. במגילת העצמאות האמריקנית הודגש כי "כל בני האדם נבראו שווים" – העובדה כי האדם נברא בצלם אלוקים מעניקה לו זכויות (על כך נרחיב בשיעור הבא).

¶ הפעלה לתלמידים

למורים: מטרתה של הפעלת הפתיחה היא לחשוף את התלמידים למציאות של חברה השוללת זכויות אדם, כדי לאפשר להם לחוש עד כמה נושא הזכויות נוגע ליסודות הקיום של האדם ומה המשמעות של חיים במדינה שאינה מכבדת זכויות אדם. כדאי לחדד לתלמידים שהסיפור השני חמור מן הראשון: בעוד שבסין מדובר בפגיעה באוכלוסייה קטנה יחסית של עבריינים, הרי שבאפגניסטן מדובר בנשים, שהן כמחצית מהאוכלוסייה.

אופן הפעילות: חלקו את תלמידי הכיתה לשתי קבוצות. כל קבוצה תקבל אירוע אחד ועימו כמה שאלות, ותנתח אותו (עמ' 32-33 בחוברת). בסיום יתכנסו הקבוצות במליאת הכיתה. כל קבוצה תציג את המקרה שלה ויתקיים דיון.

שאלות לדיון מסכם:

- מה משותף לשתי המדינות מבחינת סוג השלטון והתנהלותו?
- במה השליטים פוגעים?
- האם יש לאזרחים אפשרות להתגונן מפני השלטון?
- איך אתם הייתם מרגישים לו הייתם במדינה שכזו?

⇒ הקניה

(עמ' 34 בחוברת)

בזכות ולא בחסד!

"זכויות אדם" הוא מושג חדש, והוא נשען על ההנחה שלכל אדם באשר הוא אדם מגיעות זכויות. הזכויות הן טבעיות, כלומר הן מהותיות לאדם, ושייכות לו מתוקף היותו אדם. אנשים מאמינים יאמרו שהאדם זכאי לזכויות אלה מתוקף היותו נברא בצלם א-להים. אלו ואלו יסכימו, שכשם שגופו ורכושו של האדם נמצאים ברשותו ואין זכות לשום אדם או שלטון לפגוע בהם, כך יש לו גם זכויות מסוימות שאין לאחר רשות לפגוע בהן.

חשוב להבחין בין זכויות אלה לבין מה שמכונה "זכויות אזרח", המוקנות רק לאזרח של מדינה מסוימת, כגון הזכות להצביע בבחירות. לעומת זאת, זכויות האדם כדוגמת הזכות לחרות, מגיעות לכל אדם באשר הוא אדם בלי קשר לאזרחותו.

זכויות אדם והדמוקרטיה

(עמ' 34 - "הפעלה" – זהו הטקסט המידעי של הצ'אט)

כאשר אנו בוחנים את המשותף למשטרים שבהם נרמסות זכויות האדם (כגון סחר האיברים בסין, הליכים משפטיים בלתי הוגנים, מאסרים, הגבלות על היתרי יציאה וכניסה למדינות, הלאמת רכוש וכדומה), מתברר שבכל המקרים מדובר במשטרים לא-דמוקרטיים. במדינות דמוקרטיות, לעומת זאת, להגנה על זכויות האדם נודעת חשיבות מרכזית. למעשה, המטרה המרכזית של זכויות האדם היא להגן על האדם הפרטי מפני עריצות השלטון. בידי השליט יש כוח רב וביכולתו לפגוע באזרחי מדינתו - בגופם (להוציאם להורג), ברכושם (להחרים את הרכוש), בחירותם (לאסור אותם), וכן הלאה. לעתים הדבר מוצדק, כמו במקרה של פושעים ועבריינים שיש לעצור אותם מחשש שיפגעו בחברה, אולם פעמים רבות מי שיש בידו כוח עלול להשתמש בו ללא הצדקה וללא הגבלה. ההכרה בזכויות אדם נועדה בראש ובראשונה להציב מחסום בפניו של כל שלטון ולומר לו: לפני שאתה מגיע לפגיעה בזכויות אדם, עצור! האם יש הצדקה לפגיעה זו? על השלטון לבחון היטב ובזהירות כל מקרה לגופו לפני שיפגע בזכויות אדם. זכויות אלה מעוגנות בחוקי המדינות הדמוקרטיות, והשלטון והאזרחים מחויבים להם.

ץ הפעלה

למורים: מטרת הפעלה היא להבהיר כי ההכרה בנחיצותן של זכויות אדם התפתחה בעולם דווקא מתוך הפגיעה האנושה בזכויות אלו, וכן להפנים את הצורך בזכויות אדם לנוכח הפגיעה בעם היהודי בשואה.

אופן הפעילות: קראו בפני התלמידים את הקטע מתוך ההכרזה (עמ' 35 - "מושגים") וציינו את התאריך שבו נאמרה. לחלופין, אפשר לצלם את הקטע המצורף לתלמידים, ולבקש מהם לקרוא ולענות על השאלות המצורפות אליו.

לאחר מכן קיימו דיון על הקשר שבין השואה לבין זכויות אדם, ועל חשיבות ההכרה בזכויות.

לסיכום

בפרק זה נגענו בקצרה במושג "זכויות אדם". הגדרנו את המושג והמחשנו את משמעותו ואת חשיבותו הרבה באמצעות שתי נקודות מבט: האחת – היסטורית: השואה, והשנייה - אירועים עכשוויים ממדינות שבהן זכויות האדם אינן נשמרות.

להרחבה: "תורת זכויות האדם: מוצאה ומיקומה בעיצובה של החברה המודרנית", יהושע אריאלי, נמצא

באתר יסודות <http://yesodot.org.il/PopUpShowList.asp?DynamicContentID=1167>

1. ללמוד את נימוקי הזכויות לפי מקורות היהדות.
2. כישורי חשיבה: ניתוח ופירוש טקסט, ויכולת לפרק את השלם למרכיביו לצורך הבהרת היחסים בין הרעיונות והמושגים.

ץ הפעלה

למורים: מטרת הפעילות היא ללהבין את הקשר בין אופן הפעולה המוסרית בהווה לבין ההיסטוריה הלאומית. פעילות זאת היא 'טריגר' (מניע) לדיון בנושא הביסוס שמבססת התורה את זכויות האדם על יציאת מצרים. חשוב לשים לב שבתרגיל זה מדובר על פליטים שאינם אזרחים, וזוהי דוגמה לכך שזכויות אדם אינן תלויות באזרחות.

אופן הפעילות: עיינו בעמ' 36, קראו את הקטע שב"הפעלה", ודונו עם תלמידים בשאלות. הדגישו את העובדה שאין קשר בין הדאגה לזכויות אדם לבין האזרחות במדינה.

- בתקופת מלחמת העולם השנייה ניסו יהודים רבים להימלט מציפורני הנאצים באירופה. רוב המדינות בעולם סגרו את שעריהן בפניהם, ובכך למעשה חרצו את גורלם של יהודים חפים מפשע שנלקחו בכפייה אל מחנות הריכוז וההשמדה. כיצד השפיע הדבר על מנחם בגין?

⋮ הקניה

זכויותיו של אדם שנברא בצלם א-להים

(עמ' 37 בחוברת)

למדנו על התפתחותן של זכויות האדם בתקופה המודרנית בעולם, ועמדנו על נחיצותן מול דיכוי מצד שלטון אכזר. ראינו שהזכויות מבטאות את יחודו של האדם באשר הוא אדם. נשאל כעת: מה יחסה של היהדות למושג זה? האם היהדות תומכת ברעיון של זכויות אדם? המקור הראשון שעליו מבססת התורה את זכויות האדם הוא סיפור בריאת האדם בפרשת בראשית, שבו מדגישה התורה את היבראו של האדם "בצלם א-להים": "ויברא א-להים את האדם בצלמו, בצלם א-להים ברא אותו, זכר ונקבה ברא אותם" (בראשית א: כ"ז). אילו היינו מסתפקים בתיאור זה שבפרק א', היינו עלולים לחשוב שמדובר באמירה בעלמא, אולם כאשר אנו מגיעים לפרשת נח מתברר לנו שהתיאור הזה הוא בסיס למסקנה מחייבת לאנושות כולה: "שופך דם האדם, באדם דמו ישפך, כי בצלם א-להים עשה את האדם" (בראשית ט: ו). כל מי שהורג אדם נענש, שכן הוא פגע באדם שנברא בצלם א-להים. אם נשתמש בשפה מודרנית, נוכל לומר שמכאן נגזרת הזכות הבסיסית ביותר של האדם, היא הזכות לחיים, וכן האיסור החמור לפגוע בזכות זו (עמ' 40-41 בחוברת).

לאחר המשחק יתקיים דיון מסכם:

בסיכום חשוב להצביע על נקודות המוצא השונות. דהיינו, היהדות מדגישה את חובותיו של האדם, כפי שכותב הרב ליכטנשטיין, בעוד שהדמוקרטיה דואגת בראש ובראשונה לחירותו של האדם ולמניעת פגיעה בו מצד אחרים או מצד השלטון.

אופן הפעילות: לפנינו שני טורים. בטור האחד מופיעה רשימה של כמה איסורים מהתורה ומדברי חכמים, ובטור השני - רשימה של זכויות. בקשו מהתלמידים למתוח קו בין כל אחד מהאיסורים שבטור הימני לבין הזכות הדומה או קשורה אליו בטור השמאלי. לאחר מכן סכמו את ההשוואות במליאת הכיתה, ושאלו את התלמידים מה לדעתם משמעות העניין. בנוסף, הדריכו את התלמידים לבחון אם שני הטורים זהים לחלוטין או שיש הבדלים ביניהם, ולחשוב על משמעות הדבר.

שימו לב: כאן כל זכות והחובה המתאימה לה עומדות לנוחותכם זו מול זו. בדף לתלמיד השורות מעורבות.

זכויות אדם	מצוות
<p>הזכות לחיים פגיעה בחיים או בגוף היא עבירה על החוק וכל בני האדם זכאים להגנה מפניה. המדינה מחויבת לשמור על ביטחון אזרחיה בעזרת הצבא, המשטרה ובתי המשפט.</p>	<p>"לא תרצח" (שמות כ: יג) אסור לאדם לפגוע בחייו של חברו.</p>
<p>הזכות לשלמות הגוף אדם זכאי לחיות בגוף שלם ובריא, וללא חשש מאלימות בחברה ובמשפחה.</p>	<p>"המרים יד על חברו נקרא רשע" (מדרש תנחומא, פרשת וארא, י"ז) אסור לפגוע בגוף של אדם אחר.</p>
<p>הזכות לכבוד אין לאפשר התנהגות אכזרית או משפילה הפוגעת בערך העצמי של האדם.</p>	<p>"גדול כבוד הבריות שדוחה לא תעשה שבתורה" (ברכות יט, עמ' ב) לעתים מבטלים מצווה בשל חשש לפגיעה בכבוד הבריות.</p>
<p>הזכות לפרטיות אדם זכאי לשמור על פרטיות חייו האישיים, בלי לחשוש לחשיפה שאין הוא מעוניין בה.</p>	<p>"חרם דרבנו גרשום" (חדר"ג) על פתיחת מכתבים רבנו גרשום, בן המאה העשירית לספירה, תיקן תקנות לקהילה היהודית בגולה ובהן האיסור לפתוח מכתב של הזולת.</p>
<p>הזכות לשם טוב יש למנוע כל אמירה המשפילה אדם או פוגעת במוניטין שלו, בעבודתו או במקצועו.</p>	<p>"לא תלך רכיל בעמך" (ויקרא יט: יז) אסור לרכל על אדם אחר ולומר דברים שיפגעו בשמו הטוב ויזיקו לו.</p>
<p>הזכות להליך הוגן כל אדם זכאי למשפט צודק והוגן. מרגע שאדם נחשד בעבירה כלשהי, מעת חקירתו והעמדתו לדין ועד לסיום ההליך המשפטי, הוא זכאי לדעת במה הוא מואשם, וכן להגנה משפטית של איש מקצוע. כמו כן הוא זכאי להישפט "בדלתיים פתוחות" כך שיתאפשרו פיקוח וביקורת על ההליך השיפוטי. הוא זכאי לשופט אובייקטיבי, וזכאי לערער על החלטה שיפוטית הנראית לו מוטעית.</p>	<p>"לא תענה ברעך עד שקר" (שמות כ: יב) אסור להעיד עדות שקר בבית דין ולספר על מעשים שלא היו.</p> <p>"לא תטה משפט" (שמות כג, ו) אסור לשופט לערב שום שיקול זר בעת מתן פסק הדין.</p>

דוגמא: אין הבדל גדול בין "לא תרצח" לבין הזכות לחיים. אולם לגבי הזכות לפרטיות – חכמים אמנם תיקנו איסור על הצצה במכתבי הזולת, אולם הרב ח"ד הלוי זצ"ל פסק שמותר למורה לפתוח מכתבים של תלמידיו מסיבות חינוכיות (ויש שחלקו עליו).

הקניה

"שיח חובות - שיח זכויות"

(עמ' 42 בחוברת)

בשיעור הקודם למדנו שהבסיס לזכויות האדם בתורה נעוץ בבריאת האדם בצלם א-להים וכן ביציאת מצרים. ואולם המונח 'זכות' אינו מופיע בתורה. לעומת זאת, אנו מוצאים בה חובות שהיא מטילה על האדם - לסייע לאחר או להימנע מפגיעה בו.

הרחבה לעמ' 42

מקורות

כך כותב הרב ליכטנשטיין במאמרו "אם כבנים אם כעבדים – זכויות הפרט לאור ההלכה":

נתכנסנו כאן כדי לדון בנושא זכויותיו של הפרט לאור ההלכה, המשפט האמריקני והמשפט הישראלי. נתבקשתי להציג את הגישה ההלכתית, ואני מקווה שאיש אינו מצפה כי אערוך כאן סיכום ממצה של ההלכות הרלוונטיות, ובודאי שלא אערוך השוואה עם מקבילותיהן במשפט הישראלי והאמריקני. הגם שארמוז להן, הרי שמטרתי היא להתמקד יותר בפרספקטיבה, בנקודת המבט ההלכתית, מאשר בגופם של דברים.

אם נתייחס לפרספקטיבה, רצוני לציין בראשית הדברים כי מבחינת אופיו, עצם ניסוחו של הנושא אינו הלכתי, אולי [הנושא] אפילו אנטי-הלכתי.

כבכל נושא משפטי אחר, ניתן להקדיש דיון שלם לניתוח זכויות הפרט בהלכה, אך העמדתן במרכזו של רב-שיח שכוונתו לדון בהיבטים המשפטיים של מקום היחיד בחברה - אינה 'הלכתית'. 'זכויות', טבעיות או אחרות, הן המטבע העובר לסוחר אצל חכמי המשפט הרומי. הן חלק ממורשתם של ג'ון לוק ומונטסקייה, של ג'ון סטיוארט מיל ומרטין לותר קינג. אכן, אין הן ה-lingua franca, הלשון הרווחת, של התורה או התלמוד, של רבי עקיבא או הרמב"ם.

המונח 'זכות' (או ברבים 'זכויות') מופיע בתלמוד, אבל בהשוואה למושגים מקבילים הוא מצוי בבירור בשולי הדיון. הקטגוריות ההלכתיות המרכזיות, בתחום זה או אחר, הן 'מצווה' ו'חיוב', חובות הפרט יותר מאשר זכויותיו.

הגדרת החובות כפונקציה של זכויות או להפך, שאלה חשובה כשלעצמה בהקשרים אחרים, אינה מהותית לענייננו. מה שחשוב הוא העובדה שברמה האישית, לא פחות מאשר ברמה הציבורית, הטון הדומיננטי הוא הנורמה, הצו, החובה, ולא הרשות, המותר או הזכות. לכל המכיר את מחשבת ההלכה ואת ערכיה מסקנה זו ברורה מאליה.

...
יהא אשר יהא הבסיס לתפישה זו, המציאות, מכל מקום, צריכה להיות ברורה. ההלכה מדברת על **שעבודו של האדם**.

...
תורת המידות השגרתית - כפי שנוסחה על ידי ג'ון סטיוארט מיל במאה שעברה וכיום היא נחלת תינוקות של בית רבן - גורסת כי כל אדם רשאי לעשות מה שלבו חפץ, כל עוד אינו דורך על בהונות של אדם אחר. לפי גישה זו, כל אדם הוא אדון לעצמו, ומכאן חירותו לעצב ולהגשים את ייעודו העצמי. ההלכה מתנגדת בחריפות לגישה זו. לפי ההלכה, אפילו ביחס לאישיותו העצמית, האדם משמש כנאמן יותר מאשר כאדון, וכל המחלל את קדושתו וכבודו עובר על הצו האלוקי.

לפי ההלכה, אותם דינים האוסרים על אדם לקלל אחרים או לחבול בהם, אוסרים עליו גם לקלל את עצמו או לחבול בגופו שלו.

נקודת המוצא של ההלכה בנושא זכויות הפרט שונה אפוא במהותה מהתפישה החילונית.

מנקודת מבט פילוסופית (ההיבטים האנתרופולוגיים והסוציולוגיים הם עניין אחר), התפישה החילונית רואה את הפרט בראש ובראשונה, באופן אינהרנטי, רווי בזכויות אינסופיות.

רק במישור שני, רואים זכויות אלה כמוגבלות לפרקים כדי להבטיח, כך לפי התיאוריה הסוציולוגית, איזה *modus vivendi*, דרך שתאפשר חיים משותפים עם בני אדם אחרים, כך שתובטחנה זכויותיו של כל פרט ופרט. בניסוח אחר, בתיאוריות אורגניות יותר, הגבלת הזכויות נועדה לפתח ולטפח את פיתוחה ויציבותה של החברה האנושית, שהאדרתה וחיזוקה מכוננים אינטרס משותף.

ההלכה, מצד שני, מתייחסת לאדם כאל יצור מוגבל ביסודו - לא רק בשל מוגבלותו הטבעית (שברורה היא מאליה), אלא בשל יחסו המטפיזי לקב"ה.

באופן כללי, ניתן כמובן לומר שהבחנה זו אינה מוגבלת להלכה דווקא, אלא מתייחסת להבדל הבסיסי שבין השקפת עולם דתית וחילונית באופן כללי. ועם זאת, נקודה זו מודגשת, מוטעמת ומועצמת ביותר באמצעות מרחב המחיה וההיקף של הדרישות ההלכתיות ומידת הפרטנות שבהן.

אופייה המגביל של הגישה ההלכתית מודגש בחדות באמצעות עובדה שנראית במבט ראשון מנוגדת לה. בעוד שההלכה דוחה את ראיית החירות הרדיקלית כזכות מטפיזית, היא מדגישה מעל ומעבר את החירות כעובדה מטפיזית. כל מערכת ההלכה, חוקיה ודיניה, כמו גם מערכת הסנקציות שבצדן, מבוססים על האמונה הבסיסית ביכולת האדם לבחור בחופשיות ולנווט את צעדיו; ואותה אמונה בדיוק מאפשרת את ההדגש שניתן בהלכה לחובה ולמחויבות. בעצם, היא קוראת לאדם: "כל העולם שלך הוא, ואפשרויות שונות עומדות בפניך. התורה, מכל מקום, מגבילה את יכולת הבחירה שלך, או, אם תרצו, תובעת ממך שתגביל אותה".

...

בדברים שלעיל התמקדתי בנקודה קרדינלית אחת: נקודת המבט של ההלכה לגבי האדם כנושא עמו זכויות וכבעל אחריות. מכל מקום, העמדה שהצגתי מותירה מרחב משמעותי להקצאת זכויות וחובות ספציפיות...

בסיכום סופי ניתן לומר שדחיית ההלכה את תפיסת "חופש המוסר" מבוססת, במידה רבה, על ביטחונה באמת שלה עצמה. ההלכה מדברת ויוצרת חוקים שמשתלבים באמיתות המוחלטות, מוסריות ודתיות, שבשר מבשרה המה.

עלון שבות - בוגרים גליון יב (תשנ"ח), עמ' 103-112

- מהם המושגים שבהם משתמש העולם המודרני ומהם המושגים שבהם משתמשת היהדות?
- מהי המטרה של מערכת המושגים של התורה ומהי התכלית של המושגים בעולם המודרני?
- לדעתכם, האם מערכות מושגים אלו סותרות זו את זו?

ובכן, לפי דברי הרב ליכטנשטיין השיח המקובל ביהדות הוא שיח של חובות ולא שיח של זכויות. אולם, האם העובדה שזה השיח ביהדות, פירושה הוא שהיהדות מתנגדת לזכויות אדם?

מעניין להביא בעניין זה דברים מפי המשנה לנשיא בית המשפט העליון לשעבר, השופט מנחם אלון:

בעולמה של מורשת ישראל המושג "זכויות אדם" אינו אלא פן אחד של המטבע; הפן האחר, ואף הראשוני, בא לכלל ביטוי במושג "חובות האדם", שמהן פינה ומקִיֵּתד, לעולמן של זכויות אדם. בבואנו לחפש ולמצוא את הסינתיזה שבין ערכים יהודיים וערכים דמוקרטיים, עלינו לתת את הדעת גם לתפישה עקרונית זו שבעולמה של היהדות, בכל הנוגע לזכויות האדם, היינו, לתפישה של זכות שבחובה וחובה שבזכות, כפי שנעיין עתה בכך. בעולמה של היהדות, המקור לזכויות האדם, על גוויניה ופרטיהן, יסודו ברעיון היסוד של בריאת האדם בצלם אלוקים: ומכוחו של רעיון זה גופו, מדובר גם - ואולי בראש ובראשונה - על חובות האדם, שכשם שכבוד האדם וחירותו זכות הן, כך כבוד האדם וחירותו חובה הן.

פרופ' מנחם אלון, "חוקי היסוד: דרכי חקיקתם ופרשנותם - מאין ולאין?", מחקרי משפט יב (תשנ"ו), עמ' 271-272.

כלומר, הזכות והחובה הן שתי פנים של מטבע אחד, שכן צדה האחר של הזכות הוא החובה, וכן להיפך, והיהדות רואה חשיבות בשני פנים אלו גם יחד.

הבהרה לרעיון זה אפשר למצוא בדבריו של שופט בית המשפט העליון לשעבר חיים כהן:

כאשר מחוקק מטיל חובה או איסור לעשות מעשה, משתמע מכללא שהוא גם מעניק זכות. מן האיסור 'לא תרצח' משתמע שיש לאדם אחר 'זכות' לחיות, וכדי שזכותו לחיות לא תיפגע, אסור לי לרצוח אותו. כשנאמר 'לא תגנוב', משתמע (אם כי הדבר אינו כתוב בתורה) שיש לזולת 'זכות' קניין ברכוש. אם אני מצטוו להחזיר אבדה, ברור שהדבר שמצאתי אינו שלי, אלא של מי שאיבד אותו, ולאדם ההוא יש 'זכות' עליו.

זכויות אדם במשנה ובתלמוד, האוניברסיטה המשודרת, עמ' 9.

- מהי טענתו של השופט כהן?
- חישבו: מה ההבדל החינוכי בין ציווי התורה "לא תגנוב" לבין הניסוח של "זכות האדם לרכושו"?
- לדעתכם, מדוע התורה התנסחה בלשון של חובה?

לסיכום

פגשנו בשני סוגים של שיח. בתורה יש "שיח חובות". התורה בוחרת להדגיש את אחריותו וחובותיו של האדם. לעומת זאת, הדמוקרטיה מדברת ב"שיח זכויות", כלומר על זכויותיו של האדם. אולם, כפי שראינו, אפשר במקרים רבים לתרגם את החובות שמציבה התורה לזכויות כלפי אדם אחר. כלומר, העובדה שהתורה בוחרת להדגיש את חובותיו של האדם אין פירושה שהיא אינה מכירה בזכויות האדם. עם זאת, גם אין פירוש הדבר שהתורה מקבלת את זכויות האדם הדמוקרטיים באופן גורף, ועל ההבדלים בין שתי המערכות האלה נעמוד בשיעור הבא.

להרחבה: יצחק גייגר, 'חינוך לזכויות אדם בבית הספר הדתי',

<http://www.daat.ac.il/DAAT/chinuch/baror-1.htm>

שיעור רביעי – זכויות האדם – בין יהדות לדמוקרטיה

⌘ מטרת

1. לעמוד על ההבדלים בין גישת התורה לזכויות האדם לבין הגישה הדמוקרטית-ליברלית.
2. ללמוד מנין נובעים ההבדלים הללו.
3. להכיר את התפיסה הרפובליקנית בדמוקרטיה.
4. כישורי חשיבה:
א. ניתוח אירוע, הליך או התנהגות במציאות הפוליטית והחברתית.
ב. ראיית מכלול ההיבטים של בעיה במלוא מורכבותה, והערכת פתרונות שונים לאותה בעיה.

⌘ הפעלה

הזכות להינשא? לא בכל מצב

(עמ' 44-45 בחוברת)

למורים: מטרת ההפעלה היא לגעת בנקודת מוקד של הפער בין זכות אדם בסיסית לבין מגבלה שהמדינה מטילה על מימוש זכות זו בשל אימוץ העמדה הדתית. נראה שתחום הנישואין הוא אחד התחומים שבהם היהדות מטילה את ההגבלה החריפה ביותר על מימוש זכויות אדם במובן הדמוקרטי.

אופן הפעילות: בעמ' 45 מוצג אירוע. חלקו את התלמידים לקבוצות ותנו לכל קבוצה כרטיסי דמויות כדי שהתלמידים יקיימו משחק תפקידים. ההיגדים המצורפים יכולים לסייע בגיבוש העמדות של כל אחת מהדמויות. לאחר הדיון בקבוצות קיימו דיון במליאת הכיתה. שימו לב: בחוברת לתלמיד ההיגדים משובצים באירוע. במדריך למורה הם מופרדים בכרטיסיות.

הדמויות

בני – בן 28, גר במרכז הארץ, שירת בגולני, למד באוניברסיטת תל-אביב מחשבים ומינהל עסקים. חילוני, חבר של אנה.

אנה – בת 25, עולה חדשה מרוסיה, סבה היה יהודי, ברוסיה קראו לה "יהודיה" ובישראל קוראים לה "רוסיה", מנהלת צוות ב'אינטל', חברה של בני.

הרב משה כהן – אב-בית-דין בפתח תקווה, נציג הרבנות הראשית בישראל, מאמין כי הלכות נישואין וגירושין שומרות על כשרותו של עם ישראל.

גדי לוי – נציג הממשלה, תומך בנישואין ובגירושין על ידי הרבנות הראשית למרות שהוא חילוני.

היגדים

- "כל גוי יכול להתגייר"
- "נישואים אזרחיים מותרים בקפריסין"

- "חובה עלינו לשמור על קיומו של העם היהודי"
- "אנחנו מאמינים בקדושת עם ישראל"
- "אם יהודי יתחתן עם 'גויה' לא נוכל להתחתן בינינו כי לא יהיה אילן יוחסין כשר. יהודים יחששו להתחתן כי לא יוכלו לדעת עם מי אפשר להתחתן ועם מי לא"
- במקרה זה יש התנגשות בין גישת היהדות לבין הזכות לחירות (חופש הנישואין). הסבירו את שני צדדיו של הקונפליקט (ניגוד).

⇒ הקניה

(עמ' 46 בחוברת)

בשיעור הקודם למדנו על כך שאפשר לדבר על זכויות אדם ביהדות, על אף שהתורה מדברת בשפה של חובות ולא בשפה של זכויות. כמו כן ערכנו השוואה בין כמה חובות לבין כמה זכויות. עם זאת, צריך להיזהר מטשטוש ההבדלים. אין זהות מוחלטת בין זכויות האדם ביהדות לבין זכויות האדם בדמוקרטיה.

הבדל בסיסי אחד הוא כמובן הכנסת הקב"ה לתמונה. ברור כי זכויות האדם אינן מוחלטות ברגע שהן עומדות בסתירה לצו דתי, למשל, ברגע שכבוד האדם מתנגש עם איסור תורה (כגון לבישת כלאיים).

ישנו גם הבדל נוסף. אחד ההבדלים המרכזיים נובע מהשאלה מי עומד במרכז: האדם או החברה. המגמה המרכזית של הדמוקרטיה היא להגן על האדם וזכויותיו מפני פגיעה. ליהדות, לעומת זאת, יש מגמות רחבות בהרבה, ואחת המרכזיות שבהן היא ערכי העם והחברה. השוני בין המגמות בא לידי ביטוי כאשר יש התנגשויות בין זכויות היחיד לבין ערכי החברה והעם. דוגמא בולטת לכך אפשר למצוא בשאלת חופש הנישואין.

הזכות להינשא

אחד הדברים המשמעותיים ביותר בחיי אדם הוא הקמת משפחה. מאז אדם הראשון וחווה אשתו האדם חי בדרך כלל לא כיצור בודד אלא כחלק ממבנה משפחתי. בעולם העתיק בחירת בן הזוג נעשתה פעמים רבות על ידי ההורים ובמקומות מסוימים על ידי ראש המשפחה או השבט. בעבר הנישואים היו לעתים גם אמצעי פוליטי ליצירה או להידוק של קשרים בין משפחות, שבטים ואפילו עמים, מעבר להיותם בסיס להקמת משפחה. בעולם המודרני אחד מביטויי החירות של האדם הוא יכולתו לבחור לו את בן או בת הזוג שעמם הוא רוצה להינשא ולחיות. והנה, היהדות שוללת במידה מסוימת את החירות זאת. היהדות אמנם אינה אוסרת לחלוטין על האדם לבחור בן זוג כרצונו, אך מוטלות עליו מגבלות רבות בהקשר זה: יהודי אינו יכול להינשא למי שאינו יהודי, כהן אינו יכול להינשא לגרושה, והדרך להינשא היא רק בטקס דתי. יש אם כן פער גדול בין היהדות לבין הדמוקרטיה ביישום זכויות האדם בתחום חופש הנישואים.

חשוב להבהיר שאין כאן התנגדות שרירותית של היהדות לחופש הנישואין. מאחורי ההתנגדות הזאת עומד עולם ערכי הרואה בנישואין לא רק הקמת תא משפחתי פנימי שנועד לאפשר לבני הזוג לחיות בינם לבין עצמם. הקמת המשפחה נתפסת כתשתית לקיום העם כולו. נישואין עם גוי מערערים את קיום העם. לערכים אלה יש חשיבות גורלית ביהדות. כלומר, הוויכוח העשוי להתעורר סביב חופש הנישואין אינו בהכרח ויכוח בין הדוגלים בחירות לבין

המתנגדים לה, אלא ויכוח בין הסבורים שהחופש האישי גובר על כל דבר אחר לבין הסבורים שלעתים עשויים ערכים אחרים לגבור על ערך החירות.

הרחבה בנושא - בין גישה ליברלית לבין גישה רפובליקנית

בסעיף הקודם הצגנו את ההתייחסות השונה לחופש הנישואין כיסוד מבחין בין היהדות לבין הדמוקרטיה. ראינו גם שהוויכוח לגבי חופש הנישואין קשור לדיון כללי יותר הנוגע לשאלה מי עומד במרכז: החברה והעם או האדם.

חשוב לדעת שלגבי שאלה זו יש גישות שונות גם בדמוקרטיה עצמה. הגישה המעלה על נס את חירות היחיד כערך הגובר כמעט על כל דבר אחר היא הגישה הליברלית [ליברליות = חופש]. לעומת זאת, יש גישה המכונה רפובליקנית [קהילתית], הרואה בערכי החברה חשיבות לא-פחותה מאשר בזכויות היחיד. ערכי החברה נתפסים כטוב משותף הגובר על זכויות היחיד, ולכן מוכנה הגישה הרפובליקנית לצמצם את חירויות היחיד למען מטרות החברה.

כך מנסח את הדברים פרופ' יואב פלד:

התפישה הרפובליקנית של אזרחות מעוגנת בראיית החברה כקהילה בעלת ייעוד מוסרי משותף. החברה האנושית איננה בראש ובראשונה מנגנון להגנה על אינטרסים פרטיים, אלא קהילה מוסרית בעלת ייעוד משותף. קיומה של קהילה כזאת קשור קשר מהותי להנחת קדימותו המוסרית של הטוב החברתי המשותף על פני העדפותיהם הפרטיות של יחידים.

יואב פלד, 'זרים באוטופיה: מעמד האזרחי של הפלסטינים בישראל', תיאוריה וביקורת, 3, 1993.

לסיכום

בשיעור זה עמדנו על מקור משמעותי להבנת ההבדלים העשויים להיווצר ביחס לזכויות אדם בין היהדות לבין הדמוקרטיה. ראינו שביהדות עולים לעתים ערכים נוספים, לצד הדאגה לזכויות האדם, ובהתנגשות בין ערכים אלה לבין זכויות האדם - ערכים אלו גוברים.

להרחבה:

מאמרו של פרופ' נחום רקובר "כבוד הבריות" באתר דעת.

שיעור ראשון – מעוט רוב במדינת ישראל

מטרות:

1. להכיר את הקבוצות השונות במדינה.
2. לחוות את תחושותיו של המיעוט בחברה
3. מטרת חשיבה :
להכיר וללמוד את המציאות המורכבת בישראל – פוליטית וחברתית.

מבוא

(עמ' 48 בחוברת)

השוני בין בני אדם אינו מתמצה בשוני אישי, במציאות המודרנית מתקבצים פעמים רבות למדינה אחת אנשים מקבוצות שונות שהשוני ביניהם מוגדר לפי הקבוצה אליה הם משתייכים. אין כיום כמעט מדינה בעולם שאין בה עמים שונים דתות שונות ובעלי אמונות שונות. מציאות זו דורשת כמובן סובלנות הדדית. אולם ביחידה זו איננו עוסקים בסובלנות אלא בהיבט אחר של הענין: יחסי רוב ומיעוט.

בדרך כלל בחברה או במדינה על אף שיש בה קבוצות שונות יש את הקבוצה הדומיננטית ויש קבוצות שונות של מיעוטים, כך למשל בארה"ב הרוב הם נוצרים פרוטסטנטים, אבל יש קתוליים וגם יהודים; הרוב הוא ממוצא אירופאי, אבל יש ממוצא אפריקני ויש היספאנים ועוד ועוד. כאשר מדברים על רוב ומיעוט לרוב מתכוונים לרוב ומיעוט כמותי – יש קבוצות גדולות ויש קבוצות קטנות – אבל יש גם רוב ומיעוט איכותיים דהיינו שיש בחברה קבוצות חזקות למרות שהן קטנות במספרן והן הנקראות **אליטה**, אלו קבוצות של אזרחים במדינה שיש להם יכולת כלכלית גבוהה, השכלה גבוהה, הם בעלי עמדות מפתח בניהול המדינה והשפעה על התקשורת וכו'. ולעומתם יש קבוצה גדולה כמותית של אזרחים אך קטנה ביכולתה להשפיע, למשל עניים, לא משכילים וכו'.

ביחידה זאת נעסוק במקומו של המיעוט בחברה, בעיותיו וביכולות שלו לפעול במסגרת החברה ולהשפיע.

בשלב ראשון נבקש להכיר את הקבוצות השונות במדינת ישראל ואת השתייכותו של כל תלמיד ותלמיד לקבוצות אלו.

הפעלה

מטרת ההפעלה: מטרת הפעילות היא לתת לתלמידים לחוות את מקומם בחברה ובמדינה ולהכיר דרך זה את הקבוצות השונות הקיימות במדינה ואת היותן שייכות לרוב או למיעוט. מתוך כך אפשר יהיה אח"כ לעסוק במצוקות של המיעוט.

נשים לב: לא תמיד מרגיש הציבור הדתי שהוא מיעוט. צריך להבהיר את העובדה הזו. לפי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה לשנת 2007, כל הדתיים הם כ-30%, והחילוניים – 70%:

7% מהציבור הישראלי היהודי מגדירים את עצמם 'חרדים', 10% 'דתיים', 14% 'מסורתיים דתיים', 25% 'מסורתיים לא דתיים', ו-44% 'לא דתיים / חילונים'

אופן הפעילות: עיינו בעמ' 49 ב"הפעלה" והקצו כעשר דקות למילוי המשימות, התלמידים מתבקשים לסמן את החלקים בטבלה שמייצגים אותם ולבחון באילו קבוצות הם שייכים לרוב במדינה ובאילו קבוצות הם שייכים למיעוט.

הערה: יש להדריך את התלמידים שהם אינם חייבים למלא את "חלוקה לפי הכנסות" אם הם לא יודעים או לא רוצים לפרסם את המצב הכלכלי של משפחתם

לאחר שבידי כל התלמידים יהיה 'תמונת מצב' מלאה של עצמם, הכיתה תתכנס למליאה ותדון בנתונים, ויתקיים דיון מסכם. נקודות לדיון

- שונויות ודמיון בין התלמידים בכיתה
- שונויות ודמיון במדינה ורוב ומיעוט במדינת ישראל.
- מיהן קבוצות הרוב ומיהן קבוצות המיעוט?
- מי ואיך מקבלים החלטות במדינה? מי יכול להיפגע כתוצאה מההחלטות?

הרחבה לעמוד 50

בדיאלוג בין מוטי לרובי עולה סוגיה עקרונית בתחום הדמוקרטיה: החשיבות של זכויות האדם להגנה על המיעוט. יחידה זו עוסקת במחאה, אבל כדאי להזכיר כאן את נושא הזכויות שנידון ביחידה הקודמת. מדוע צריך זכויות, הרי לכאורה די בכך שאני הולך לבחירות חופשיות ובוחר מנהיג כרצוני? הזכויות חשובות במיוחד למיעוט, שכוחו הפוליטי עשוי להיות נחות. למשל: ציבור דתי צריך להנות מחופש פולחן גם במדינה חילונית, למרות שהוא לא מצליח לבחור מנהיג שילך בדרכו.

בהפעלה חווינו את מקומנו בחברה ואת העובדה שלפחות בחלק מהמרכיבים אנו נמצאים בקבוצת מיעוט.

מה המשמעות של השתייכות למיעוט? הסיפור הבא מציג פן מעניין על מקומו של המיעוט בחברה.

מעשה בתבואה משגעת / מסיפורי רבי נחמן מברסלב (הסיפור אינו מופיע בקובץ סיפורי המעשיות שהוציא תלמידו ר' נתן, אלא בספר מאוחר יותר בשם "אבניה ברזל")

שפעם אחת אמר המלך לאהובו, השני למלך: באשר אני חוזה בכוכבים, רואה אני שכל התבואה שתגדל בשנה הזאת, מי שיאכל ממנה יהיה נעשה משוגע, אם כן יטכס עצה. ואמר לו שעל כן יכינו בעדם תבואה שלא יצטרכו לאכול מהתבואה הנ"ל. וענה לו המלך: אם כן כשאנחנו לבד לא נהיה משוגעים, וכל העולם יהיה משוגע, אז יהיה להפך (ולחכין בשביל כולם אי-אפשר) - שאנחנו יהיו

משוגעים. על כן בודאי נצטרך לאכול מן התבואה, אבל רק זה, שנשמך סימן על מצחנו, שנדע - על כל פנים - שאנחנו משוגע. שאם אהיה מסתכל על מצחך וכן כשתסתכל על מצחי נדע מסימן שאנחנו משוגע.

שאלות:

- מה אתם הייתם עושים במקום המלך?
- האם גם אתם הרגשתם פעם שאתם חריגים לחלוטין בחברה? מה הרגשתם?

מטרת הסיפור ללמד על תחושות המיעוט בתוך קבוצת הרוב. תחושות של מצוקה, מידור וחוסר התייחסות לצרכים ובקשות. מהסיפור היפה הזה אנו לומדים על כוחו של הרוב: הוא לא רק יכול להחליט, הוא גם קובע את כללי המשחק, הוא קובע מה טוב ומה רע, מה ראוי ומה לא ראוי. פעמים רבות החלטות אלו מנוגדות לתפיסות, לרצונות ולאמונות של קבוצות מיעוט שונות. הקושי אינו רק בעצם ההכרעה בניגוד למיעוט אלא גם בכך שהמיעוט נדרש לא רק לקבל את הכרעת הרוב אלא גם לפעול לפי כללי המשחק שלו.

לסיכום

בשיעור זה ניסינו לחוות את מקומנו בחברה הישראלית ולנסות גם לחשוב מה המשמעות של להיות שייך למיעוט. הקבוצות שהוצגו בשיעור הן רק חלק קטן מהקבוצות שקיימות במדינה ועם זאת פתחנו בכך פתח לדיון בסוגיית המיעוט בחברה. כל זאת כמבוא לשיעור הבא שיעסוק במצוקות המיעוט.

שיעור שני – מצוקות המיעוט במדינת ישראל

מטרות:

1. להציג סוגים שונים של מיעוטים במדינת ישראל ואת מצוקותיהם.
2. להפנים ולחוות את הבעיות והתסכולים של המיעוטים.
3. מטרת חשיבה: לנתח, להעריך ולמצוא פתרונות שונים למיעוטים בחברה הישראלית

פתיחה:

בשיעור הקודם הכרנו קבוצות שונות במדינת ישראל, בשיעור זה נרחיב את היריעה ונפגוש קבוצות מיעוט ממוקדות תוך בחינת הקשיים והמצוקות עימן נתקלות קבוצות אלו. המיעוטים שמוצגים בפרק זה הם מגוונים ומוגדרים על ידי מאפיינים השונים זה מזה לחלוטין,

הפעלה

למורה: מטרת הפעילות היא חשיפה קצרה למצוקה שמציג כל מיעוט וזאת הן כדי להכיר את המציאות במדינה והן כמבוא להבנה מהם גורמי הקיפוח של המיעוטים השונים ומה הדרכים להתמודד עם מצב זה בשיעור זה שני שלבים.

שלב א - קומיקס – היכרות עם קבוצות מיעוט חלשות (עמ' 52 בחוברת)
שלב ב' – העמקת ההיכרות עם קבוצות המיעוט בישראל (עמ' 53-54 בחוברת)

אופן הפעילות:

שלב א: קומיקס – היכרות עם קבוצות מיעוט חלשות

חלקו לתלמידים את הקומיקס (ניתן לדון בקבוצות או בזוגות) ובקשו מהם למלא את השאלות המצורפים.

- אילו קבוצות מופיעות כאן?
- מהם טענותיהן כלפי המדינה והתנהלותה, האם אתם מזדהים עם הטענות?
- האם אתם מכירים בארץ עוד קבוצות מיעוט מקופחות שלא באות כאן לידי ביטוי? אם כן, הציגו אותן.

שלב ב' – העמקת ההיכרות עם קבוצות המיעוט בישראל

היגדים ונתונים

לפניכם שתי רשימות, רשימה אחת כוללת קבוצות (חלשות) בחברה הישראלית וקבוצה שניה היגדים בנושא.

- שייכו כל היגד לקבוצה אחת או יותר
- חיזרו לקומיקס, קראו שוב את הטענות המופיעות שם, לאור הנתונים שקראתם, דונו וחישבו, האם טענותיהם מוצדקות?
- האם לדעתכם יש אפשרות לשינוי המצב?

הקבוצות

1. חרדים
2. ערבים
3. אמהות חד הוריות
4. תושבי פריפריה
5. נכים
6. עולים חדשים
7. עניים
8. נשים

ההיגדים

(עמ' 54 בחוברת – שימו לב! יש כאן היגדים שלא הבאנו בחוברת מפאת קוצר מקום)

1. קצבאות הילדים למשפחות ברוכות ילדים קוצצו בשנים האחרונות בצורה חדה. משפחה בת 8 ילדים שקיבלה בעבר כ 5,000 ₪ לחודש מקבלת היום כ 2,000 ש"ח
2. אחוזי הזכאות לתעודת בגרות בעיירות הפיתוח בדרום נמוכים בממוצע בכ- 30% מאחוזי הזכאות בישובים מבוססים במרכז הארץ.
3. למרות תכניות שונות של המדינה, רק ישובים בודדים בצפון הארץ מחוברים ברשת הרכבת למרכז הארץ.
4. כל הישובים בארץ המצויים בעשירון התחתון, הנמוך ביותר ברמת ההכנסה של תושבי ומשאבי העירייה הם ישובים ערביים.
5. כשליש מהעובדים בארץ מרוויחים את שכר המינימום או פחות ממנו.
6. לפי מחקרים רבים ההפרש הממוצע בין משכורת גבר לאשה העובדים בעבודה דומה מגיע ל-30% בממוצע לרעת הנשים.
7. למרות החוק שיש לאפשר גישה לנכים במקומות ציבוריים, מקומות רבים לא דואגים לכך. לדוגמא, פחות מרבע מבתי הכנסת בארץ נגישים לנכים.
8. שיעור הנשירה של תלמידים עולים מאתיופיה גבוה פי שלושה מהממוצע הארצי.

קיימו דיון מסכם בכיתה

במסגרת הדיון חשוב לשמוע גם תחושות שהתלמידים עצמם מעלים מהחוויות שלהם. יתכנו תלמידים שידברו מתוך הכאב שלהם ומתוך תחושת קיפוח וזרות, שימו לב כמורים שיש להכיל ולכבד את הדברים שיתכן שיושמעו בכיתה. היעזרו גם בסיכום השיעור שמופיע להלן.

סיכום

בשיעור זה למדנו להכיר כמה קבוצות מיעוט בחברה הישראלית, את הקשיים את המצוקות ואת הטענות.

למעשה הקיפוח של קבוצת מיעוט יכול לנבוע מכמה סיבות:

ראשית, עצם העובדה שקבוצה מסוימת היא מיעוט פירושה שהצרכים היחודיים שלה אינם משותפים לרוב ופעמים רבות יש חוסר מודעות אצל הרוב לצרכים אלה. ממילא אין גם מודעות לצורך לפתור מצוקות אלה ובוודאי שאין תחושת דחיפות לענות על הצרכים שלהן. למשל המודעות לכך שנכה אינו יכול לעלות במדרגות לטפס על מדרכות וכדומה מצד אנשים בריאים עלולה להיות לא גבוהה.

אולם, בכך לא מתמצה העניין, ישנן קבוצות שהפגיעה בהן אינה נובעת מכך שאין די מודעות לצרכיהן, אלא מדובר בקבוצות שהצרכים שלהן והשאיפות שלהן שונות מאלו של רוב החברה. כך למשל החרדים והערבים. קבוצות אלו היו רוצות לראות מדינה שונה ממילא הרוב אינו יכול ואינו רוצה למלא את רצונם, והם חשים תסכול תמידי ותחושת פגיעה.

אכן, חובה על הרוב למצוא את האיזון בין הזכות הלגיטימית להשליט את ערכיו המועדפים לבין התחשבות מקסימלית במיעוט עד כמה שהדבר ניתן, אפשר לראות את פטור בחורי ישיבות מגיוס

או אי גיוס ערבים, באופן כזה: הרוב ויתר למיעוט בכדי לא לכפות עליו שרות צבאי שאינו לפי רוחו.

חשוב להדגיש שמיעוט אינו בהכרח מיעוט כמותי, נשים הן הרוב מבחינה מספרית אבל מבחינת השפעה בחברה הן חלשות יותר.

הרחבה:

יחסי רוב ומיעוט תופסים מקום מרכזי בספרות ההלכה בזכות שאלות שהתעוררו בנושא הנהגת הקהילות היהודיות בגולה, קהילות שנהנו מאוטונומיה רחבה למדי. באופן כללי יושם הכלל של "אחרי רבים להטות", וניתן כוח לציבור לקבל החלטות ומצד שני נקבעו דינים שונים בכדי להגן על המיעוט מפני הפעלה שרירותית ולא מוצדקת של כוחו של הרוב.

להרחב על כך ראו את המאמר הבא של שופט בית המשפט העליון בדימוס, מנחם אלון, באתר דעת: "שלטון הקהילה ויחסי יחיד וצבור במשפט העברי".

שיעור שלישי – דילמת האוטובוס

מטרות

1. ללמוד ולהבין שייתכנו מצבים שבהם קבוצה מסוימת במדינה תחשוב שהמנהיגות פועלת בצורה מסוכנת ולא אחראית

2. להכיר אפשרויות שונות להתמודד עם מצב זה ולהבין את המחיר של כל אפשרות
 3. לשלול את דרך האלימות
 4. להעביר את הדיון באפשרויות אלו למציאות המורכבת בישראל – פוליטית וחברתית.
 5. מטרת חשיבה :
- לנתח אירוע והתנהגות במציאות חברתית מורכבת.

דילמת האוטובוס

(עמ' 56 בחוברת)

מהלך הפעילות :

- א. התלמידים יתחלקו לקבוצות לימוד. כל קבוצה תעניין ב"דילמת האוטובוס" ובמקורות בהמשך (עמ' 57-58 בחוברת). חברי הקבוצה יתבקשו להכריע באיזו דרך הם היו נוהגים : אחריות הדדית, התנתקות ושינוי בכל מחיר.
- נשים לב : המקורות עוסקים בסיטואציה קונקרטי – ההתנתקות. כדאי לתאר לתלמידים בקצרה את הדילמות שעלו אז בציבור הדתי. ניתן להדגים את דילמת האוטובוס לגבי ההתנתקות – רבים ממתנגדיה הזהירו כבר אז שהיא תוביל להשתלטות ארגוני הטרור על עזה ותוביל לאיזמים ביטחוניים ממשיים על תושבי הדרום, והזהרותיהם הוכחו כנכונות. מצד שני, תומכי ההתנתקות טענו שללא צעדים חד צדדיים נעמוד בפני לחץ בינ"ל שיגרם לבסוף לנסיגות מסוכנות אף יותר.
- ב. דיון במליאת הכיתה : הקבוצות יתכנסו במליאה, ידווחו על הכרעותיהם ועל השיקולים שלהם בבחירתם. דגשים לדיון :

- מהם היתרונות והחסרונות של כל דרך?
- מהן המשמעויות המעשיות של פרישת חברים מתוך הקבוצה?
- האם יש חשיבות לשמור על שלמות הקבוצה?
- האם יש מצב בו מוצדקת פעולה אלימות?

המקורות.

לדיון תורני-אקטואלי בדילמה הבאנו שלושה מקורות. הראשון, של הרב עציון מקביל לאלו הבוחרים לרדת מן האוטובוס. נשים לב לדגש של תחושת המיעוט וחוסר האמון ביכולת לשנות. הוא לא עוסק בנזק הגשמי אלא הרוחני. עמדה זו קרובה הרבה פעמים לעמדה החרדית. השני, של הרב טאו, מתנגד לשתי הגישות, גם לירידה מן האוטובוס וגם לאלימות, וקורא להסברה ושכנוע. נביא ציטוטים ארוכים יותר מדבריו

היטבנו לעסוק בהתיישבות, אך לא הצלחנו להניע קדימה מהלך רוחני ציבורי משמעותי במדינה. עם ישראל נשאר הרחק מאחורינו ואף התדרדר מבחינה רוחנית וערכית, עד שהגענו לקונפליקט הנוכחי, ואת המצב הזה אנחנו מוכרחים לשנות. לא נוכל להתחמק מכך. הציבור שלנו הוא ציבור אמוני מלא רוח, המסוגל להניע מהלך אמוני משמעותי במדינה כולה ולחולל מהפכה של ממש גם בתקופה הקרובה. זהו

מהלך של תשובה ציבורית שחייב להתחולל וגם אם לא נסיים אותו עכשיו, מוכרחים להתחיל בו ללא דחייה. כיוון זה של טיפול ברוח העם, הוא באמת הדבר האמיתי והיחיד שיכול ליצור תיקון ממשי במצב הנורא הזה שנקלענו אליו...

שוחחתי בהרחבה בנושא זה עם איש ציבור מעשי אשר מילא תפקידים ממלכתיים בכירים במדינה. הוא הסביר לי בצורה פשוטה, שגם בריאליה המעשית ביותר, הדבר העיקרי שיכול באמת לשנות את התמונה היום, זו דווקא פעולת הסברה רחבה בקרב הציבור הכללי. מנהיגי המדינה חוששים בעיקר מכך שנשפיע על העם. אם יש משהו שהם מרוצים ממנו היום, אלה הם אותם קולות אצלנו, המשמיעים ביטויים של מאזן אימה ומלחמת אחים. קולות אלה נותנים להם את הלגיטימציה הציבורית לבצע את הפינוי בכל מחיר. בלי משים, דווקא אתה משחק לידיהם, משום שאתה התייאשת מהעם ואתה מנסה לזעזע את הפוליטיקאים ואת המערכות הפוליטיות, וכך אתה נכנס לפינה שממנה התוצאה תהיה בדיוק הפוכה

כל החשבון הזה לא בא לשלול את הפעולות החיוביות הנוספות שנעשות. שלטים במרפסות זה טוב, כתום זה מצוין, עמידה בצמתים זה טוב, וצריך להמשיך במלוא המרץ לעסוק בכל הפעולות החיוביות. אך מעל הכול - המאמץ העיקרי שצריך לעסוק בו היום - גם מתוך הראייה הריאלית ביותר - הוא השפעה על רוח הציבור. ואת זה אנחנו מסוגלים לעשות....

שאלה:

בעולם הרוח זה נשמע מאוד יפה, אבל בשורה התחתונה זה נשמע מנותק מהמציאות. נראה לי הרבה יותר ריאלי לעצור את התהליך היום על ידי מהלך של מרי אזרחי ויצירת אווירה חזקה של קרע בעם, שיבטאו את זעמו של הציבור על התנהלות הממשלה, מאשר על ידי פעילות יפת נפש, נחמדה ולבבית של פנים אל פנים, שקשה מאוד להבין איך היא מועילה ומשפיעה על המצב.

תשובה:

יש משהו מהותי נוסף שצריך לברר. דרכי הפעולה שלנו, אינן נגזרות רק מהשיקולים המעשיים והפרקטיים, כיצד ניתן לעצור את המהלך עצמו. אלו הם שיקולים של פוליטיקאים ואנשי טקטיקה. המאבק שלנו הוא מאבק של אמונה, אנחנו נלחמים על הרוח של עם ישראל מתוך אהבת ישראל ואמונה בדור. בראייה זו, לא כל הדרכים כשרות. ישנם מצבים בהם אפשר לאנוס את המציאות בכוח, בדרכים פסולות ובמהירות⁸, אך בדרכים אלה משלמים על כך בריבית דריבית. אם נצליח לעצור את התהליך באמצעים כוחניים ובאיומים, ל"הצלחה" זו יכול להיות מחיר כבד מאוד, העלול להוביל חלילה למשברים חמורים ועמוקים מאלה שעכשיו.

ישנן דרכי פעולה המטפלות בענף, אך כורתות את הגזע העיקרי שעליו כל ההתיישבות שלנו במדינת ישראל עומדת. כל פעולותינו נובעות מאהבת ישראל, מהשליחות הכלל-ישראלית, מהשייכות העמוקה שלנו לאומה ולדור ומהאמונה בתהליך האלוקי של שיבת ציון. יצירת אווירה של קרע ושנאה בעם חלילה, להרהר אפילו בכך שמישהו ירים יד על אחיו, לדבר על חלקים בעם כעל 'ערב רב' ועל ייאוש מוחלט ממדינת ישראל, כל אלה הן פגיעה נוראית בעיקר העיקרים, בשם הרצון להציל את ארץ ישראל. מציאות העלולה להוביל למשבר חמור לאין ערוך מזה שאנו נתונים בו כעת, ואחריתו מי ישרונו.

... משל למה הדבר דומה? לבעל רכב אשר לאורך זמן שומע רשרוש הבוקע מהמנוע. הוא מעדיף להתעלם מהרשרוש ולהמשיך בשגרת נסיעותיו. באחת מנסיעותיו הרבות, הוא שם לב שגדלקה לו נורית אזהרה אדומה. זה מאוד מעיק עליו, אך מכיוון שהוא ממחר לחתונה, הוא לוחץ על הדוושה וממשיך לנסוע. מכיוון שהנורה דולקת וזה מלחיץ ומעצבן אותו, הוא פשוט שובר את לוח השעונים ותולש את

⁸ "דרך התיקון של השחתה וביצוע, של שבירה ואיבוד, אינו ראוי, גם כי זה הדרך אינו בטוח מטומאה ישנה, ואם יאבד לשעה את הכחות הרעים עוד יתנערו וישאפו להתרומם ולחזור לסורם. אבל התיקון הבטוח והמלא הוא ההחזרה לטובה, שהוא בא בתיקון של מתינות, אותו התיקון שיוסד בו צור עולמים לשכלל את הבריאה כולה, לשהרה מכל טומאותיה, להחזיר כל כח רע ומפסיד לטובה מלאה וקיימת... וכמה מסוכן הוא הדרך של הריסות הסדרים הישנים והחברתם בשביל להביא איזה תיקונים נחוצים, כי בהתפשט מנהג כזה יקומו ממחבואם כל עו פנים וכל ריק ופזוז, ויתנשא להעמיד חזון במה שישלח יד בכל דבר מתוקן ומקובל, עד שהטהרה הרצויה ההולכת בדרך התורה היא חלילה תבטל מפני פזוזים הפוזזים וההדיוטים הקופצים בראש" (עין עין איה שבת א' עמ' 48).

הנורה ממקומה, וחסל סדר בעיה. הוא ממשיך לנסוע, מרוצה מעצמו שעצר את התקלה. לאחר רבע שעה של נסיעה, הוא מריח ריח מוזר, הוא מסתכל החוצה ורואה את העשן והלהבות שעולות מהמנוע... המחשבה של עקירת גוש קטיף חלילה, היא מציאות איומה בפני עצמה. אמנם בראיה מקיפה של המציאות הלאומית, גוש קטיף היא נורה אדומה מבהיקה, המעידה על בעיה הרבה יותר חמורה וכוללת. לא מטפלים בבעייה במנוע, בכך שמתייחסים רק לבעיית המנורה.

העמדה השלישית היא העמדה של הרב ליכטנשטיין (באופן טבעי לא הבאנו מקורות התומכים בהפעלת אלימות). מה שהוא מוסיף שיש לאלימות שורש: עצם הראיה בנהג כמי שמוליך לאבדון. הזלזול בבעל המחלוקת שלנו הוא שהופך את המחשבה על פגיעה בו לאפשרית.

סיכום

(עמ' 59 בחוברת)

בשיעור זה עסקנו בהתמודדות עם מדיניות שנתפסת בעיני חלקים מהציבור כמסוכנת. בחנו שלוש דרכים העומדות בפני המתנגדים למדיניות זו.

חשוב לזכור כי קיום חברה רבת פנים כמו שיש במדינת ישראל מצריך לעיתים מחירים כבדים, כולל השלמה בלית ברירה עם מדיניות שנראית מוטעית ומסוכנת, אולם רק קבלת כללי המשחק הדמוקרטי ופעילות במסגרת כללים אלו, יש בהן כדי לשמור על שלמות החברה ולאפשר בעתיד לשנות את המדיניות. ביחידה השישית נבחן את הלגיטימיות ואת חוסר הלגיטימיות של מחאות תקיפות ואפילו במצבים קיצוניים.